Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 9, Sayı: 57, Nisan 2022, s. 219-244
ISSN: 2149-0821 Doi Number:http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.57994

Öğr. Gör. Dr. Ömer UYAN
İnönü Üniversitesi Rektörlük Türk Dili, omer.uyan@inonu.edu.tr

ŞEYHÜLİSLAM YAHYA DİVANI'NDAKİ EMİR VE NEHİY İFADELERİNİN ANLAM VE ÜSLUP AÇISINDAN İNCELENMESİ[1]

Özet

Çok anlamlılık; dilin, duyguları tam olarak yansıtamamasının bir sonucu olarak ortaya çıkan bir olgu olarak görülebileceği gibi bir imkân ve yerine göre sözün etkisini daha da artıran bir üslup özelliği şeklinde de düşünülebilir. Şairler ise bu imkânı en rafine ve estetik biçimde kullanmayı amaçlayan söz ustalarıdır. Çok anlamlılık meselesi sadece isimlerde değil, fiil kullanımlarında da kendisini göstermektedir. Bu çerçevede emir ve nehiy fiilleri de sadece ilk anlamlarıyla kullanılmayıp bulundukları bağlama göre çok daha farklı anlamları ifade edebilir. Klasik şiirin en önemli temsilcilerinden olan Şeyhülislam Yahya da üslup noktasında söze kattığı imkânları fark ederek emir ve nehiy fiillerini asli anlamlarından çok daha farklı yönleriyle şiirinde kullanma yoluna gitmiştir. Bu çalışmada Şeyhülislam Yahya Divanı'ndaki emir ve nehiy ifadelerinin hangi anlamlarda kullanıldığı tespit edilecek ve emir fiili tercihinin üsluba, anlatıma etkisi incelenecektir. Konunun doğasından kaynaklı olarak öznel yargılardan kaçınmak için tüm bu tespit ve incelemelerde Şeyhülislam Yahya'nın genel üslubu, örneklerin bulunduğu şiirlerin bütünü ve klasik şiirin kendine özgü hayal dünyası ve imaj sistemi göz önünde bulundurulacaktır.

Anahtar kelimeler: Şeyhülislam Yahya, Meani, İnşa/Tasarlama, Emir-Nehiy, Üslup.

[1] Bu makale İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı'nda Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK danışmanlığında hazırlanan "Şeyhülislam Yahya Divanı'ndaki İnşa (Emir, İstifham, Temenni, Nida) İfadelerinin Belagat İlmine Göre İncelenmesi" başlıklı tezden üretilmiştir.

EXAMINATION OF THE IMPERATIVE EXPRESSIONS IN THE DIWAN OF SHAYKH AL-ISLAM YAHYA IN TERMS OF MEANING AND STYLE

Abstract

Polysemy can be seen as a phenomenon that arises as a result of the language's inability to fully reflect emotions or it can also be considered as an opportunity and a stylistic feature that further increases the effect of the word, depending on its place. Poets are masters of words who aim to use this opportunity in the most refined and aesthetic way. The issue of polysemy indicates itself not only in nouns but also in verb usage. In this context, the verbs of imperative are not only used with their first meanings, but can also mean different meanings depending on the context they are in. Shaykh al-Islam Yahya, who is one of the most important representatives of classical poetry, realized the possibilities that this expressions added to the word in terms of style and preferred to use the verbs of imperative in his poetry with different aspects than their original meanings. In this study, it will be determined in which meanings the expressions of imperative in the Diwan of Shaykh al-Islam Yahya are used and the effect of the preference of the imperative on the style will be examined. Subjective judgments may arise due to the nature of the subject. In order to avoid this, the general style of Shaykh al-Islam Yahya, the whole of the poems in which the examples are included, and the unique imagination and image system of classical poetry will be considered in all these determinations and examinations.

Keywords: Shaykh al-Islam Yahya, Semantics and Syntax (Maani), Subjunctive Mood, Imperative, Style.

GİRİŞ

Temelde meani, beyan ve bedi olmak üzere üç dala ayrılan belagat ilminde inşa (tasarlama, dilek-şart) ifadeleri meaninin konularından birini oluşturmaktadır. Belagat kaynaklarında "talebî inşa" ismi altında toplanan emir ve nehiy, istifham, temenni, nida ifadelerinin metinlerde hangi anlamlarda, ne tür amaçlarla kullanıldığı belagat ile ilgili birçok eserde işlenegelmiştir. Temelde hakikat-mecaz ilişkisine dayanan beyan ve sözü güzelleştirme/süslemeye dayanan bedi ilmi uygulamalarına klasik Türk edebiyatı çalışmalarında sıkça rastlanmaktadır. Ancak meani ilminin konuları aynı oranda işlenmemekte, ihmal edilmektedir. Bu alanda yapılacak farklı çalışmalara zemin hazırlamak için bu makalede, meani ilmi kapsamındaki haber ve inşa konusunun bir cüzü olarak emir ve nehiy ifadeleri ele alınmıştır.

Emir ifadeleri sadece asli anlam ve göreviyle değil, başka birçok anlam doğrultusunda kullanılagelmiştir. Bu durumu anlatmak için dil çalışmalarında genelde "işlev" kelimesi kullanılmaktadır (bk. Türkyılmaz 1999, Somuncu 2019, Hirik 2021). "Kip" (Ar. siga) teriminin aslında "ruh durumu" manasına gelen "mood" (Latince modus, Fransızca mode, İtalyanca modo, İngilizce mood) karşılığında kullanıldığı (Türkyılmaz 1999: 5) düşünülecek olursa bunların birçoğu için "duygu" demek de mümkündür. Ancak belagat kitaplarında inşa ifadelerinin ilk/hakiki anlamları dışındaki bu anlamlarına genellikle "meaniyyü's-sevani"[2]

[2] Şemissa, *Meani* adlı kitabında, buna "me'ânî-yi sânevî" demektedir (1376: 17, 19).

(ikincil anlamlar) ya da "mecazi anlamlar" (Irmak 2017: 142) denilmesine atfen ve bunun daha kapsayıcı bir isimlendirme olduğu düşünülerek çalışmada -duygu ve işlev kelimeleri de kullanılmakla birlikte- çoğunlukla "anlam" terimi tercih edilmiştir.[3] Nihayetinde çalışmanın meani ("anlamlar") ilmiyle alakalı olması ve semantik (anlam bilimsel) tahliller dolayımında ilerlemesi de bu tercihin daha doğru olduğunu düşündürmektedir.

Yahya Efendi -rübai vezninde gazel yazan (birinci gazel) ender şairlerden birisi olması dışında- divan şiirine somut anlamda veya tematik olarak büyük bir yenilik getirmemiştir. Fakat O, ne söylediğinden ziyade nasıl söylediği ile yani söyleyiş tarzı ve üslubuyla adından söz ettirmeyi başarmıştır. Onun üslubunun bir özelliği de canlılık, doğallık, içtenlik ve tesir için emir ve nehiy, istifham, temenni-istek, nida gibi inşa ifadelerini şiirlerinde oldukça fazla kullanmasıdır. Klasik edebiyattaki bu konumu, İstanbul Türkçesi diye nitelendirilen fasih bir dil kullanması,[4] söz sanatlarından veya beyan ve bedi ilimlerinden ziyade meani ilimlerine daha mutabık bir üslupla şiirler kaleme alması gibi nedenlerle bu çalışmada evren olarak *Şeyhülislam Yahya Divanı* tercih edilmiştir. Çalışma boyunca Hasan Kavruk'un hazırladığı *Şeyhülislam Yahya Divanı Tenkitli Metin* neşri (2001) esas alınmış ve takip etmeyi kolaylaştırmak için her mısrada emir-nehiy ifadeleri koyu olarak işaretlenmiştir. Kaside K, tahmis T, gazel G, tarihler ve kıtalar TK, rubai R, nazım N, müfretler M kısaltmasıyla gösterilmiştir.

Aşağıda birinci bölümde emir ve nehiy hakkında bazı genel bilgiler verildikten sonra ikinci bölümde Şeyhülislam Yahya Divanı'nda emir ve nehiy ifadelerinin hangi ikincil/mecazi anlamlarda kullanıldığı tespit edilerek bunlar için manzum parçalardan örnekler verilecek ve bu ifadelerin üsluba katkısı irdelenecektir.

1. Emir ve Nehiy

Muharrem Ergin'in "tam bir hitap kipi" olarak nitelendirdiği (2013: 308) emir, bir fiilin yapılmasını talep etmek; nehiy ise yapılmamasını talep etmek, yapılmasını yasaklamaktır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta amirin (buyurucu/kılıcı, mütekellim), memurdan (eyleyen/eyleyici, muhatap) üstün bir konumda, makamda bulunmasıdır (Akdemir 2016: 78, 82; Bulut 2015: 79, 354). Bu üstünlük genelde "'alâ-vechi'l-isti'lâ, isti'lâ tarîkiyle" gibi kayıtlarla belirtilir: "Emr, 'alâ-vechi'l-isti'lâ bir işin işlenmesini taleb etmekdir ki mütekellimin, mâ-dûnundan taleb etmesidir" (Cevdet Paşa 2000: 61; Aydoğan 2007: 314, Orak 2013: 105, Şemissa 1376: 149, Tünbel 2010: 177). Bu bakımdan metin dışı bağlam diyebileceğimiz

[3] Bunu anlatmak için "asli anlamından çıkma" tabiri de kullanılmaktadır. Mesela "hurûcu'l-istifhâm 'an ma'ne'l-aslî", istifhamın asıl anlamından çıkması demektir (Bulut 2015: 214). Cevdet Paşa "me'ânî-i sevânî" terkibini *Belagat-ı Osmaniyye*'nin mukaddime kısmında kelamın mukteza-yı hâle mutabakatı konusunu işlerken kullanır (2000: 13). Burada verdiği örnek, haber cümlesi formatında olsa da inşa cümlelerine de teşmil edilebilir. Cevdet Paşa inşa açıklamalarında genellikle "isti'mâl olunur, içündür, ma'nâlar kasdolunur" gibi ibareleri tercih etmektedir: "Emr sîgaları ba'zen 'alâ-vechi't-tazarru' taleb içün isti'mâl olunur ve buna niyâz ve istid'â denilir", "[Emr] ba'zen ibâha içün olur", "Ba'zen dahi hitâb ve nidâya sâlih olmayan şeylere nidâ olunarak tahassür, tahayyür ve te'essüf gibi ma'nâlar kasd olunur" (2000: 61-63). Sirus Şemissa ise Farsça kaleme aldığı *Beyan ve Meani*'deki kimi başlıklarda "bildirmesi, ifade etmesi" manasında "beyân" kelimesini kullanır. Mesela istifhamın taaccüp ve hayret anlamı için "beyân-ı ta'accüb ü hayret" der (1390: 166). Aynı şekilde Mukaddem ve Eşrefzade'nin Farsça *Meani ve Beyan* eserinde de aynı minvalde "beyân" kelimesine tesadüf edilir: "Beyân-ı 'acz-i şinevende" (muhatabın acziyetini/yapamayacağını bildirme) gibi (Mukaddem ve Eşrefzade 1388: 60).

[4] Divanında mahallî ögelere de yer veren Yahya Efendi dil ve ifade bakımından Necati, Zati ve Baki tarzını sürdürerek şehirli Türkçesini şiirde öne çıkarmaya çalışmış, sanat uğruna belirsiz ve külfetli anlatımlardan kaçınarak samimi ve sade bir söyleyiş tarzı benimsemiştir (Kaya 2013: 245).

unsurların, mütekellim ve muhatapların sosyal statülerinin en fazla dikkate alınması gereken konuların başında emir konusu gelmektedir.

Türkçede ikinci teklik şahsa (müfret muhatap) emir için özel bir ek yoktur. Fiil kök ve gövdeleri eksiz hâlde emre delalet ederler. İkinci çokluk şahıs (cem muhatap) -In, -InIz; üçüncü teklik ve çokluk şahıslar (müfret gaip, cem gaip) içinse -sIn, -sInlAr ekleri kullanılır. Türkçede birinci teklik ve çokluk şahıslarda emir çekiminin olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Fiile gelen -AyIm, -AlIm eklerinin istek kipi mi emir kipi mi sayılması gerektiği üzerinde hâlâ bir görüş birliğine varılamamıştır (Hirik 2021: 299-300; Korkmaz 2017: 579-580, 591-594; Somuncu 2019: 37-40, Türkyılmaz 1999: 15-18). Belagatte kişinin, kendisine emir veremeyeceği öne sürülerek emrin sadece muhataba (ikinci şahıslara) ve dolaylı olarak gaibe (üçüncü şahıslara) yöneltilebileceği söylenmiş ve bu konu tartışılmamıştır. Arapça gramerinin bu konuda daha net bir çerçeveye sahip olması ve Türkçe klasik belagat kitaplarının da bunların küçük müdahaleler eşliğinde tekrarı mahiyeti taşıması gibi sebeplerle bunlarda da herhangi bir itiraz ve tartışma mevcut değildir. Çalışmamızda bu şablona uyularak emir, muhatap ve gaibe hasredilmiş ve birinci şahıslar için kullanılan -AyIm, -AlIm ekleriyle kurulan yapıları barındıran örnekler temenni-istek sınıfında değerlendirilmiştir.

Emir ve nehyin yukarıda işaret edilen ilk/hakiki anlam ve kullanımının (emir/vücup/nehiy) yanında bağlamsal karinelerle işaret ettiği birçok ikincil/mecazi anlamı mevcuttur. Bu anlamları Cevdet Paşa "niyâz ve istid'â, iltimâs, ibâha, tesviye, tehdîd, 'acze nisbet, ihânet, temennî, tazarru'" (2000: 61-62) şeklinde sıralamıştır. Sait Paşa'nın *Mizanü'l Edep*'inde bunların sayısı çok daha fazladır (Aydoğan 2007: 314-322). Sirus Şemissa'nın (1376: 150-153) *Meani* adlı kitabında ise emrin "'ibret, du'â, temennî ve tekâzâ ve ârzû, irşâd ve terğîb ve teşvîk, tehdîd ve tahzîr, ta'cîz, ta'rîz, tesviye ve tahyîr, izin ve icâze, ta'accüb, istihzâ ve tahkîr, istirhâm, nehy"[5] anlamlarından bahsedilmiştir. Bu anlamların metne ve sözceleme imkân ve ortamına göre sonsuz sayıda olabileceği, aralarında tedahüllerin bulunduğu, bakış açısına göre anlam takdirlerinin değişebileceği söylenmelidir.

Türkçede Melike Somuncu (2019) tarafından emir yapısının hangi işlevlerde kullanıldığına dair bir eser hazırlanmış, tarihî dönemlerden günümüze kadar nesir ve nazım örnekleri gösterilmiştir. Fevzi Karademir (2012) ve Çiğdem Usta'nın (2013) çalışmalarında da emir konusu merkeze alınmış; fakat bunlarda temel emir yapısından anlamlara gitmek yerine emir tek bir yapıya hasredilmemiş, mesela "Hemen dışarı çıkıyorsun" gibi haber cümleleri ve emir ifade eden farklı pek çok yapı da incelenmiştir.[6] Bu çalışmalarda klasik belagat eserlerine referanslar bulunmaz. Bunlar klasik şiir ve şiir diliyle emir yapısının ortak bir üslup alanında incelenmesi gibi hedefler de taşımayan dil bilimsel, anlam bilimsel çalışmalardır. Ancak bazı kısımlarda belagatin yaptığı gibi farklı anlam takdirleri ve bunların gerekçelendirilmesi gibi hususlar bakımından -Arapça zemini üzerinde yükselen belagat kitaplarının pek yer vermediği

[5] Eserde buna *tınaz-ı belâğî*/*rhetorical irony* denilmiştir. Nehiy burada emrin olumsuz çekimi anlamında kullanılmamıştır. Mesela "Sen beni dinlememeye devam et" deyip de aslında "buna devam etme" demek gibidir. Fakat emrin olumsuzu ile karıştırılma ihtimaline de binaen bu tür söylemlere -bağlamına göre- tariz, sitem, tehdit vb. demek daha doğrudur. Şemissa'nın eserinde emrin olumsuz şekli olarak nehiy ise çoğu belagat kitabında olduğu gibi emirden sonra ayrıca ele alınmış ve emirle benzer başlıklar takdir edilmiştir.

[6] Bu husus belagat kitaplarında haberin inşa yerine kullanılması, haberin inşa ifade etmesi gibi isimlerle ele alınır (Irmak 2017: 264); ancak inşa kısmında "emir ve nehiy" denildiğinde bilindik şekliyle yapıdan anlamlara gidilir.

Türkçenin yapısının ve özgeliğinin daha iyi anlaşılması yolunda- istifade edilebilecek çalışmalardır.

2. Şeyhülislam Yahya Divanı'nda Emir ve Nehiy İfadelerinin Kullanımı

Belagat kitaplarında emir ve nehiy ayrı ayrı işlenmektedir. Bu ayrımın gerekli olmadığı düşüncesiyle ve nihayetinde Türkçede "nehiy" denilen kategorinin de "olumsuz emir" olmasından dolayı ikisi bir başlıkta toplanmıştır. Nitekim Rusçuklu Mehmet Hayri *Belagat* adlı eserinde "Nehyin sâ'ir ahkâmı emr gibidir" (Akın 2016: 69) ve Cevdet Paşa (2000: 62) *Belagat-ı Osmaniyye*'de nehiy için "Emrin menfîsi demek olarak…" şeklinde açıklamalar yapmak suretiyle bu gerçeğe işaret ederler.

Divandaki emir ve nehiy ifadelerinin ikincil/mecazi anlamları aşağıda şu sırayla incelenmiştir: 1. Dua 2. İyi dilek, hayır dua 3. Kötü dilek 4. Rica, iltimas 5. Yalvarma, niyaz, istirham 6. Tedip, irşat, nasihat 7. Tavsiye, yönlendirme 8. Uyarma, sakındırma 9. Âciz bırakma, meydan okuma 10. Yeis/ümitsizlik, teyis/ümitsizliğe düşürme 11. Çağrı, davet; arz, teklif 12. Yetinme, iktifa, istiğna 13. İstikrah, hoşnutsuzluk 14. Tercih etme, beğenme, öne çıkarma 15. Müjde verme, sevinç, memnuniyet 16. Tehdit, terhip, korkutma 17. Temenni, beklenti, olumlu cevap arzusu 18. Sitem, şikâyet, itiraz 19. Dokundurma, tariz 20. Dikkat çekme, gösterme, bildirme 21. Küçümseme, tahkir, yerme 22. Umursamazlık, pervasızlık, melami tavır; önem ve değer vermeme 23. Teslimiyet, boyun eğme 24. Teşvik, terğip, telkin 25. Teselli, teskin 26. Yüceltme, övme 27. Varsayma, farz etme.

2.1. Dua

Sözlüklerde "çağırmak, seslenmek, talep etmek, yardım istemek" gibi anlamlara gelen dua, dinî ıstılahta insanın tüm benliği ile Allah'a yönelerek maddi, manevi isteklerini O'na arz etmesi demektir.[7] Duada tazim, ihtiramla beraber bir isteme mevcuttur. Tazim, saygı ve dilek unsurları duada daima beraber bulunur (Canbulat 2006: 128).

Dua, Türkçede -inşa/tasarlama özelinde- emir ve istek yapıları ile olmak üzere iki şekilde ifade edilir. Emrin asıl anlamı veya fonksiyonu; üstten asta istila (isti'lâ/üstünlük) ve otorite cihetiyle iletilen, genellikle caydırıcılığı veya yaptırımı da ihtiva eden bir istek belirtmesidir. Duada ise bu durumun tam tersine döndüğü, talep edenin ('abd/kul) talep edilenden (ma'bûd/Allah) daha aşağı ve âciz konumda olduğu ve isteme şeklinin de artık çoğu kez tazarru, niyaz, çaresizlik ve acziyete dayandığı görülür. "Her ne kadar temelde üstünlük ve yaptırım bildiren emir ve nehiy ile aynı yapıda olsa da dua; mahviyet, boyun eğme, zavallılık ve acziyetin en fazla hissedildiği inşai ifadedir" (Mukaddem ve Eşrefzade 1388: 70).

Bazı belagat kitaplarında duanın muhatabı olarak Allah, halife (hükümdar) ya da mütekellimden üstün başka muhataplar zikredilse de (bk. Çelebi ve Hacımüftüoğlu 1996: 8, Orak 2013: 105, Uzun 2015: 39, Irmak 2017: 147) bunun Allah'a hasredilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Astın üsten isteğine belagatte zaten rica denilmektedir, bunun yerine halife veya şiir geleneğinde sevgiliden bir şey talep edilecek olursa bunlara da yalvarma, niyaz veya istirham gibi isimler verilmesi daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Aynı şekilde eğer talep doğrudan Allah'tan isteniyor ise (muhatap sigasıyla) buna dua demeyi; değilse iyi dilek, hayır dua isimlendirmesini tercih ettik. Örnek vermek gerekirse "Allah'ım, sen ondan razı ol" gibi

[7] Yahya, duanın belki bir nevi tanımı veya özünü şöyle ifade etmiştir: *'İnâyet Hazret-i Allâh'dan bizden du'â itmek* (G 202/5).

cümleler dua, "Allah senden/ondan razı olsun" gibi cümleler iyi dilek, hayır duadır.[8]

İlâhî Hazret-i Sultân Murâd'a 'ömr-i sermed **vir**

Musahhar ola ana tâ ebed dünyâ vü mâ-fîhâ (G 15/4)

Şairin padişaha dua etmesi klasik şiirde bir gelenektir. Genelde kasidede karşılaşılan bu husus, *Şeyhülislam Yahya Divanı*'nda -özellikle müzeyyel gazellerde görülmekle beraber- gazellerin son veya sondan önceki beyitlerinde de sıklıkla görülmektedir. Padişaha dua, sadece himaye sistemi veya patrimonyal devlet anlayışı ile açıklanabilecek bir konu olmaktan ziyade, "zıllullah" (sâye-i İlâhî, Allah'ın gölgesi) tabir edilen ve kendisine yüce bir konum atfedilen padişaha karşı yapılması gereken bir vazife gibi de addedilebilir. Böylece şiirde de -tıpkı günlük hayatta olduğu gibi- duanın farklı veçheleri ortaya çıkmakta, sadece kişinin kendisi için yapılmadığı, çaresizlik ve acziyet gibi sebepler veya azaptan kurtuluş gibi gayelerle sınırlı olmadığı anlaşılmaktadır. Bu beyitteki emir kipi de (vir) artık üstünlük cihetiyle veya otoriter bir tarzda söylenmiş bir emri değil, yukarıda belirtilen saiklerle Allah'tan hükümdar için bir şeyler istemeyi ifade etmektedir. Bu istek "İlâhî" nidasıyla yapılarak duanın "tazarru" ciheti hissettirilmiş ve ikinci mısrada "ola" istek kipi de yine dua anlamında kullanılarak birinci mısradaki duanın bir nevi sebebi söylenmiştir. İkinci mısranın müstakil yeni bir dua gibi okunabilmesi de mümkündür.

2.2. İyi Dilek, Hayır Dua

İyi dilek ve hayır duayı bir kimse için iyilik, refah, mutluluk vb. güzel ve olumlu şeyler istemek şeklinde tarif edebiliriz. "İyi niyet" tanımında buna benzer bir şeyi kastettiğini düşündüğümüz Descartes (öl. 1650) şöyle der: "İyi niyet, aslında hakkında iyi hisler beslediğimiz birinin başına hayırlı bir iş geldiğini görme arzusudur" (2015: 317). Buna birçok yerde teşekkür, minnet, bağlılık, sevgi ve saygı, teşvik, övme gibi duygular da eşlik etmektedir. İyi dilek ve hayır duanın, bu gibi duygular sonucunda ortaya çıkan bir dil edimi olduğu da söylenebilir.

İyi dilek ve hayır duanın duadan farkı, duanın doğrudan Allah'tan istemeye delalet etmesine karşın bunun üçüncü şahıs ekleri (-sIn, -sInlAr) veya iyiliği istenen muhataba ikinci şahıs çekimi ile dile getirilmesidir. "Allah, (senin, onun) ayağına taş değdirmesin" cümlesi iyi dileğe, "Allah'ım, sen onun ayağına taş değdirme" cümlesi ise duaya örnek olarak gösterilebilir. Arapça yahut Türkçe (Osmanlı veya günümüz) belagat kitaplarında bu ayrıma rastlanmamaktadır. Farsça iki belagat kitabında ise inşa konusunun sonunda -emir, istifham, temenni ve nidaya ek olarak- emirdeki duanın haricinde tekrar "dua" diye bir ana başlık olduğu görülmektedir. Burada; bizim iyi dilek, hayır dua veya kötü dilek şeklinde adlandırdığımız ve genelde bâd, mebâd, konâd (olsun, olmasın, etsin) gibi fillerle[9] kurulan örnek cümleler yer almaktadır (Mukaddem ve Eşrefzade 1388: 70, Şemissa 1390: 187).

İşigünde gözi yaşlu 'âşıkun bin var iken
Nev-civânum bin **yaşa** Yahyâ'yı itdün ihtiyâr (G 48/5)

[8] Aynı mantık ve yapılarla birisi için kötü şeyler istemeye de beddua ve kötü dilek denilmesi gerekmektedir. Ancak divanda kötü dilek anlamlı ifadeler olmakla beraber beddua yer almamaktadır. Dua-iyi dilek, beddua-kötü dilek ayrımları Somuncu'nun çalışmasında da yapılmış, iyi dilek yerine "iyi temenni", kötü dilek yerine "kötü temenni" ifadeleri tercih edilmiştir (2019: 71, 78).

[9] Genellikle sondan bir önceki harfi elif olan muzari-i iltizami ile (Değirmençay 2006: 218).

"Bin yaşa" sözü ilk bakışta iyi dilek ifade etse de temelinde bir teşekkür, minnet duygusu veya heyecan, coşku, sevinç ve memnuniyet yatmaktadır. Bu çalışmada hedeflenen şey yapıdan anlam(lar)a gitmek ise de bazen kimi anlamlar da yapı mesabesine çıkmakta ve onun da altında tekrar farklı anlam ve duygular saklandığı görülmektedir.

Beyit, farklı okumalara tabi tutulduğunda "bin yaşa" da bu okumalardan payını almaktadır. İlk anlam, sevgilinin binlerce kişi arasından Yahya'yı seçmesi (ihtiyar etmek) ve bundan doğan iyi dilek, teşekkür duygusudur. İkinci olarak, ihtiyar etmek "yaşlandırmak" anlamıyla düşünülürse ince bir sitem veya dokundurma ortaya çıkmaktadır. Üçüncü olarak ise "yaşlandırmak" anlamıyla beraber bunun âşık için bir yük veya sitem sebebi olarak görülmeyip şeref kabul edilmesi ve bundan memnuniyet duyulması şeklinde bir anlam söz konusu olmakta ve yine iyi dilek, teşekkür gibi duygular kendini göstermektedir. Birçok beyitte karşılaşılan ve zıt, mütenakız mefhumların bu denli iç içe kullanıldığı derin paradokslar içeren böylesi beyitler, belagat çalışmalarının şiir üzerinde yapılmasının birkaç kat daha fazla dikkat ve ihtimam gerektirdiğini göstermektedir.

2.3. Kötü Dilek

Bir kimsenin kötülüğünü, belaya uğramasını, zelil olmasını, ölümünü vb. içeren dileklerdir. Bedduadan farkı bunların doğrudan (muhatap sigasıyla) Allah'tan istenmemesidir. Buna birçok yerde kötülük görme, tahkir, nefret, intikam gibi sebepler veya duygular da eşlik eder. Kötü dileğin, bu gibi duygular sonucunda ortaya çıkan bir dil edimi olduğu da söylenebilir. Fakat örnek beyitte daha şiirsel ve âşıkane bir söylem söz konusudur.

Nukûd-ı eşkümi yolunda dökmeden kaçmam

Yoğ **olsun**[10] ol kişi kim sana virmeye varın (G 266/4)

Buradaki dileğin doğrudan bir muhatabı veya adresi yoktur. Aslında bu müphem veya genel hedef, "sevgiliye (ya da sevgili yolunda) varını, yoğunu sarf etmeyen" şeklinde nitelendirilebilecek bir karakterdir. Yüzey yapıda bir nefret, tahkir, ayıplama varsa da bu belirsizlik, asıl amacın (derin yapı) böyle bir söylem üzerinden -sevgiliyi tazimle beraber- aşk ve âşıklık adabını dile getirme, muhataplara bu konuda nasihat verme olduğunu göstermektedir. Böylesi hassas bir konudaki bu nasihatin ve çağrının daha fazla dikkat çekip kalplere ve zihinlere daha iyi işlemesi için "yoğ olsun" gibi keskin bir söylem tercih edilmiş olmalıdır. Bu durumda birinci mısra, bu nasihatin gereğini en iyi şekilde yerine getiren bir nümune-i imtisal olarak mütekellimin (âşık) kendisine işaret etmektedir. Bu söylemin; mütekellimin kendi kendine bir telkini, sevgilinin yolunda bir teslimiyet, sebat ikrarı ve yemini şeklinde okunması da ihtimal dâhilindedir. Bu defa birinci mısra; inandırıcılık ve etki gücü ikinci mısra ile daha da artan bir iddia hâlini alacaktır.

2.4. Rica, İltimas

Rica (Ar. recâ) "ümit etmek, ummak" demektir (Ayverdi 2011/3: 2595). İltimas ise yine Arapça olan "lems" (لمس: dokunmak/temas etmek) kökünden türetilmiş olup istemek anlamına

[10] Metinde "boğ ölsün" geçmekte, "yoğ olsun" nüsha farkı olarak gösterilmektedir. "Boğ ölsün" olarak alınsaydı yüzey yapıda istirham ya da teşvik; ancak derin yapıda tahkir, kınama vb. anlamlar söz konusu olurdu. Ertem neşri (1995) ve dört yazmada "yoğ olsun" yazılmıştır (Şeyhülislam Yahya Efendi 1110: 80; tsz.a: 60, tsz.b: 39b, tsz.c: 37b). "Nukûd, var(ın)" gibi kelimelerle tezat ilgisinden dolayı "yoğ olsun" tercih edilmiştir. G 258/3'te de "var" ve "hîç" kelimeleri benzer çağrışımlarla kullanılmıştır.

gelmektedir.[11] Ragıp el-İsfahani (öl. 502/1108) bu kökten (lems) türeyen kelimelerin aramak ve istemek anlamlarına delalet ettiğini belirtir (İsfahani 2012: 970). Belagatte ise ikisini de kısaca "istekte bulunma" şeklinde anlamlandırmak mümkündür. Ancak iltimas; rütbe, yaş, sosyokültürel statü vb. hususlarda denk iki kişiden birinin diğerinden bir şeyi otoriter olmayan ve bazen daha nötr bir şekilde, bazen yalvarmaya, ısrara yaklaşan bir tarzda istemesidir. Rica ise açık bir biçimde bir ast-üst ilişkisinin görülmediği, ancak tarafların da tam anlamıyla denk olmadığı durumlarda ortaya çıkan bir kullanımdır: Bir çocuğun babasından ve annesinden, öğretmeninden, bir büyüğünden bir şey istemesi gibi. Irmak'ın çalışmasında da (2017: 148) bu ikisi ayrılmamış, "istekte bulunma ve rica" adlı bir başlık oluşturulmuş ama bu ince fark belirtilmiş ve her biri için ayetlerden ve iltimas için ayete ek olarak bir şiirden de istişhatta bulunulmuştur.

Sekkaki (öl. 626/1229) *Miftahu'l-Ulum* eserinde bu kullanımda üstünlük olmadığını, nezaketin görüldüğünü ve istek, iltimas isimlendirmelerinden ikisinin de kullanılabileceğini belirtir (2017: 347). Kazvinî (öl. 739/1338), *Telhis*'te (2006: 64) sadece iltimas isimlendirmesini tercih etmiş fakat çeviride buna rica karşılığı verilmiştir. Bu da rica ve iltimasın arasında derin farklar olmadığını; ikisinin de hakiki emir anlamından farklı ve bu anlam ile yalvarma arasında bir yerde konumlandırılması gerektiğini göstermektedir. Kazvinî'nin *İzah* (1430: 146), Teftazani'nin (öl. 792/1390) *Mutavvel* (2019: 678) ve *Muhtasar* (2014: 96) adlı eserlerinde de sadece iltimas isimlendirmesi geçmektedir. Ahmet Hamdi'nin (öl. 1307/1890) *Belagat-ı Lisan-ı Osmani* adlı eserinde ise önce iltimas ve rica ismi beraber kullanılıp tanımlanmış fakat birkaç satır sonra "…İşbu ricâ ve niyâzda tezellül ve tevazu şartdır" (Orak 2013: 105) denilerek bu defa rica ve niyaz (yalvarma/istirham) birbirine atıfla kullanılarak ve tezellül, tevazu gibi kayıtlarla bir belirsizliğe gidilmiştir.

Özellikle şiir dilinde rica ve iltimasın ayrılmasının daha zor olmasına binaen çalışmada bu iki anlam birlikte alınmıştır. Mütekellim çoğu zaman sakiden, bülbülden -âdeta arkadaşlarıymış gibi- bir şeyler ister. Ancak bazen bu üslup bir yalvarma hissi de verebilmekte veya daha nazik ve formel bir istemeye evrilebilmektedir (G 422/4 gibi). Farklı muhataplardan da (dostlar veya sevgilinin/padişahın yakınları, hizmetkârları) bu üslupla bir istek olabilmektedir (G 214/2 gibi). Meselenin bu tarafı hesaba katılarak sadece iltimas isimlendirmesi ile de yetinilmemiştir.

Sâkî yine âbâd **idegör** kasr-ı safâyı

Gördük ki yıkılmış yatur erkân-ı harâbât (G 27/3)

"İdegör" rica veya iltimas anlamlı bir emir kullanımıdır. Fakat ikinci mısra ile durumun vahameti ve (bir telaş ve teşvik havasında) bu isteğin acilen yerine getirilmesi gerektiği ima edilmiştir. Çünkü "harâbâtın erkânı yıkılmış ve yerde yatmaktadır". "Erkân" kelimesi direkler, sütunlar olarak düşünülürse "kasr-ı safâ" (eğlence, zevk sarayı/köşkü) meyhane anlamını alacak

[11] İltimasın belagatte rütbe ve sosyokültürel açıdan denk/yakın iki kişinin birbirinden bir şey istemesine isim olması da samimi kişilerin veya arkadaşların bir şey isterken birbirlerinin omzuna vs. dokunmasını akla getirmekte ve isimlendirmenin kök anlamına da bağlı kalınarak kullanıldığını düşündürmektedir. İltimasın "kayırmak" gibi anlamları Türkçede ortaya çıkmıştır (Ayverdi 2011/2: 1412). Şemseddin Sami ise kelimenin hem Türkçede kazandığı bu anlamı hem de belagatteki denklerin birbirinden bir şey istemesi anlamını ilginç bir şekilde sentezleyerek şöyle bir tanım yapmış ve verdiği örnek cümlede de bu sentezi devam ettirmiştir: "Müsâvî mertebede bulunan iki kimseden birinin digerine başkası için etdigi taleb ve ricâ: Hatıra, iltimâsa bakmaz; hakkâniyetli adamdır" (Şemseddin Sami 2007: 100).

ve beyitte sakiden meyhaneyi tamir etmesi, onarması isteği anlatılmış olacaktır. Buna yüzey yapıdaki anlam da denilebilir. "Erkân"a ileri gelenler anlamı verildiğinde ise "kasr"dan murat kalp, gönül olacaktır. Bu defa, mecaz-ı mürsel yoluyla, temiz kalpli (kasr-ı safâ: temiz saray/köşk) meyhane müdavimlerine mey sunup onların gönüllerini bu neşve ile abat etmesi talebi sakiye iletilmiş olacaktır. Bu da derin yapı veya mütekellimin şeffaf bir perde ile üzerini örtüp yine de okur tarafından anlaşılmasını istediği manadır. Elbette bu anlam katmanları şiir geleneğinin ve açık ya da örtülü bu gelenekte kendisine geniş bir alan bulan tasavvufi temlerin izin verdiği çerçevede tedricî olarak daha da genişletilebilir (kazılabilir). Bu doğrultuda sakiye mürşit, peygamber, Allah; harabata dergâh, huzur, kalp; erkâna Allah dostları ("ileri gelenler" anlamına binaen), tasavvuf yolunun usul ve esasları gibi çeşitli anlamlar verilebilir, bu sayede beyit farklı eşleştirmeler yoluyla yeniden tasarlanabilir. Bu anlam takdirlerinin yüzeyden derine gitmesi ise şairin çağrışım yakalama ve yaratma gücünün, muhayyilesinin çalışma esaslarının daha düzenli ve net bir şekilde görülmesini sağlar.

Beytin bu çağrışım yelpazesi içinde "idegör" fiili de okurun zihninde binbir şekle ve renge bürünerek bir hareketlilik, farklı tesir ve nüfuz özellikleri kazanacaktır. Şiiri günlük dilden, daha düz anlamlı bilim, hukuk vs. dilinden ayıran da budur. Bu durum da inşa ifadelerinin tek başına değil, yine ustalıkla kurulan/kullanılan farklı dilsel ve edebî unsurlarla beraber söze şiiriyet ve canlılık vermeyi başardığını göstermektedir. Böyle olduğunda hem bu unsurların inşa kullanımlarına kattığı değer ve güzellik hem de inşanın şiirin bütününe kattığı değer ve güzellik karşılıklı ve doğru orantılı olarak artmaktadır.

2.5. Yalvarma, Niyaz, İstirham

Yalvarmak "Birinden bir şey isterken yumuşak ve acındırıcı bir tavır takınmak, saygılı bir ısrarla istediğini söylemek" (Ayverdi 2011/3: 3399), Niyaz "Bir dileğin yerine getirilmesi için yalvarma, yakarma, rica" (Ayverdi 2011/2: 2388), İstirham ise "Merhamet isteme,[12] yalvarma, niyaz etme" (Ayverdi 2011/2: 1475) anlamlarına gelmektedir. Bu kelimelerin anlamları birbirine yakın olmasına rağmen niyazın "İhtiyaç, ihtiyaç içinde bulunma, muhtaç olma, muhtaçlık" (Ayverdi 2011/2: 2388)[13] ve istirhamın yalvarma ve niyazdan farklı olarak bir acındırma olmaksızın "rica, dilek" (Çağbayır 2007: 2242) anlamlarına da gelmesi, yücelik atfedilen veya saygı duyulan bir makamdan, birinden nezaketle bir şey istemeyi belirtmesi[14] gibi sebeplerle başlıkta sadece yalvarma ile yetinilmemiştir.

Duada da hemen her zaman bir yalvarma içkindir. Nitekim Ahmet Hamdi'nin *Belagat-ı Lisan-ı Osmani* eserinde (Orak 2013: 105) ve Mehmet Rifat'ın (öl. 1907) *Mecamiü'l-Edep* eserinin *İlm-i Meani* cüzünde (Tünbel 2010: 65) "dua ve niyaz" şeklinde bir isimlendirme geçmekte ve yalvarma, niyaz, istirhamdan ayrıca bahsedilmemektedir. Ahmet Cevdet Paşa'nın *Belagat-ı Osmaniyye*'sinde (Cevdet Paşa 2000: 61, 62) ise emirde "niyaz ve istida" nehiyde "tazarru" isimlendirmesi mevcut olup dua diye ayrı bir bahis yer almamakta ve nehiydeki tazarru için "Ya Rab! Düşmanlarımı bana güldürme" duası örnek olarak verilmektedir. Emrin

[12] Muhammet Ulvi Mukaddem ve Rıza Eşrefzade'nin *Meani ve Beyan* kitabında "istirhâm ve celb-i rahm u şefkat-i muhâtab" (merhamet isteme, muhatabın şefkatini ve merhametini celbetmeye çalışma) (Mukaddem ve Eşrefzade1388: 61); Sirus Şemissa'nın *Beyan ve Meani*'sinde ise "istirhâm" (Şemissa 1390: 178) başlığı vardır.

[13] Aynı yerde "Kelimenin Farsçadaki asıl anlamı bu ise de dilimizde az kullanılmıştır" notu düşülmüştür.

[14] Yalvarma olmasa da istenen makama atfedilen yücelik veya muhataba duyulan saygı, ihtiram bunu yine de ricadan ayırıyor. İstirhamın bu nezaketle rica etme anlamı günümüzde de "(bir şeyi) istirham ederim" şeklinde kullanılmaktadır.

ilk başlığı olan duada söylediğimiz gibi biz duanın muhatap olarak sadece Allah'a hasredilmesini ve yalvarma, niyaz gibi ayrı bir başlığa ihtiyaç duyulduğunu düşünüyoruz. Zira dua sadece Allah'a karşı yapılan bir talep şekli iken yalvarma Allah'a da yapılmakla beraber kullara da teşmil edilebilen bir isteme türüdür.

Sonra ferdâ-yı kıyâmetde cevâb isterler

Salma bî-çâreni ey şâh-ı kerem ferdâya (G 369/3)

Bir yalvarma üslubu (bî-çâre, ey şâh-ı kerem) görülmekteyse de farklı anlam tabakalarında "Bu hesabı kıyamete bırakma, sonra kıyamette mecbur kalır da yaptığın eziyetleri söylerim" tarzında hafif bir korkutma ve endişe etme/endişeye sevk etme amaçları da düşünülebilir. *Hem âh iderin kaçdugına benden o mâhun / Hem havf iderin kim anı Yahyâ tuta ol âh* (G 306/5) beytindeki gibi yine sevgiliye karşı hem bir incelik, rikkat hem de bir sitem, endişe/endişeye sevk veya korkutma vardır. Böyle farklı, zıt duyguların bir arada bulunması Yahya'nın daima tevessül ettiği şiirsel paradokslardandır.

2.6. Tedip, İrşat, Nasihat

Tedip bir kimseye edep, adap, yol yordam, usul, erkân öğretmek demektir. G 205/3'ün nüsha farkında yer alan *Rakîb olma müzâhim âsitânında dil-i zâra / Kadîmî resmdür çün kendüden uluya yer virmek* beytinde ve K 6/6, M 19'da geçen "resm" sözcüğü de usul, erkân, örf (ma'rûf), adap anlamlarında tedibi çağrıştıran bir ifadedir. İrşat "Doğru yolu gösterme, manen aydınlatma, hak yolunu gösterme, gafletten uyandırma", nasihat ise "Bir kimseye doğru yolu göstermek, yapması ve yapmaması gereken şeyler üzerine dikkatini çekmek için söylenen söz, öğüt, pend" anlamlarına gelmektedir (Ayverdi 2011/2: 1451, 2334).

Sait Paşa'nın (öl. 1891) *Mizanü'l-Edep* adlı eserinde, emir konusunda, irşattan ayrı "edeb" diye bir başlık vardır (Aydoğan 2007: 317).[15] Mustafa Irmak'ın *Haber ve İnşa* adlı kitabında da "nasihat ve yol gösterme" ile "edep öğretme" diye iki ayrı başlık vardır (Irmak 2017: 150, 161). İkisi arasında belki bir nüans varsa da tedibin hemen her zaman bir irşat, nasihat, yol gösterme ve bunların da bir edep/adap öğretme içermesine binaen aynı başlıkta toplanmalarının daha doğru olduğunu düşünüyoruz.

Bir câm araya dem gele şâyed sâkî

Dök hûn-ı dili şîşeyi pâk **it** Yahyâ (G 1/5)

Beyti şu şekilde günümüz Türkçesine çevirebiliriz: "Ey Yahya! Eğer bir zaman gelir de saki bir kadeh ararsa, kalbindeki kanı dök ve gönül şişesini temizle". Mütekellim, Yahya'ya seslenerek kalbindeki kanları döküp sakiye kadeh diye sunmasını söylüyor. Bu hâliyle beyit tasavvufi anlamlar çağrıştırmaktadır. Kalp kanını (hûn-ı dil) dökmek ve gönül şişesini temizlemek; kalbi masivadan, kötü hasletlerden, gayrın muhabbetinden arındırmak anlamlarına gelmektedir.[16] Saki ise bu durumda Allah'ı, gönle gelen ilahi neşve ve tecelliyi sembolize

[15] Kitaptaki örnek beyit şöyledir: *'Akla mağrûr olma Eflâtûn-ı vakt olsan eğer / Bir edîb-i kâmili gördükde tıfl-ı mekteb ol.*

[16] İslam fıkhında kanın necis sayılmasının da beyitteki bu imajın temellerinden biri olduğu söylenebilir (bk. Yaşaroğlu 2001: 288-289). Fuzuli de kanı maddi lezzetlere benzeterek kemal yolunda ilerleyen âşıkların bundan geçmesini söyler: *Bahr-i 'ışka düşdüm ey dil lezzet-i cânı unut / Bâliğ oldun gel rahimden içdügün kanı unut*. Ali Nihat Tarlan'ın bu beyit hakkındaki yorumu şöyledir: "Aşk denizine düşünce maddi ve fani lezzetleri unutmak lazımdır. Aşk denizine düşmek bir idrak işidir; hakikati görebilmek işidir. Bunu çocuklar anlayamazlar. İdrak yaşına erişmek ile bu hakikat anlaşılır. Maddi

eder.[17] Sakinin kadeh aramasından maksat ise kutsi hadis olarak aktarılan şu sözde anlatıldığı gibi Allah'ın mümin kulunun kalbine yerleşmek istemesi olarak anlaşılabilir: "Ben yerlere ve göklere sığmam ama mümin kulumun gönlüne sığarım" (bk. Yılmaz 2013: 441). Biraz sonra gelecek olan *Yahyâ derûnun hânesin eyle dil ü cândan tehî / Sînende ol rûh-ı revân yetmez mi kim cân kendidür* (G 64/5) beyti de aynı çerçevede değerlendirilebilir. Beyitte her türlü heves ve muhabbetten temizlenen gönlün asıl sahibine teslim edilmesi, fenadan bekaya teveccüh edilmesi gerektiğine dair bir tedip (usul, erkân öğretme), irşat ve nasihat vardır.

2.7. Tavsiye, Yönlendirme

Bu başlıkta tavsiyenin öğüt verme, yol gösterme gibi manaları dışında daha çok "Bir şeyin iyi ve işe yarar olduğunu ilgili kişiye söyleme, referans" (Akalın 2011: 2288) manası kastedilmiştir. Bugün öneri de denilen tavsiyede emrin hakiki anlamındaki gibi bir ast-üst ilişkisi yoktur. Tedip, irşat, nasihatteki gibi daha ciddi olan ya da ciddi bir üslupla dile getirilen (manevi, tasavvufi ya da klasik şiire göre aşk adabı vb.) konular yerine burada genellikle daha şahsi konular söz konusudur. Tavsiyede mütekellim; bu konularla alakalı bir yönlendirme, fikir beyanı, tecrübe paylaşımında bulunmaktadır. Bunu rica ve iltimastan ayıran ise orada konuşanın genelde kendisi için bir şey isterken tavsiyede muhatabın iyiliğine olacağını düşündüğü bir şeyi söylemesidir. Bu söylemde nasihate göre daha dostane ve rahat bir üslup, ayrıca muhatabı muhayyer bırakma (istersen yap, yapsan iyi olur) tavrı vardır.[18] Tavsiyede çoğu zaman açıkça zikredilen veya eksiltili olduğu hissedilip zihinde takdir edilebilen "bana kalırsa, bana sorarsan, beni dinlersen, gerekse, istersen, öğrenmek istersen" tarzında bir şart yapısı vardır. Aynı şekilde birçok tavsiye cümlesini "-sAn iyi olur" gibi bir şart cümlesi olarak düşünmek mümkündür.

Rind isen kürki içinden **giyegör** kim bana

Kodı mı giymege sincâbını[19] düzd-i deyi gör (G 97/3)

"Kürki içinden giyegör" ile maddi veya manevi hiçbir şeyi gösteriş aracı yapmamaya dair bir tavsiye, uyarı veya nasihat söz konusudur. Metin içi mütekellim bu hatayı yapmış ama "düzd-i dey" (kış hırsızı: muhtemelen kışın esen sert rüzgâr/sarsar) bu kürkü uçurmuştur. Bu açıdan hem bir hayıflanma, pişmanlık hem de kendi hâlini bir ibret vesikası olarak muhataba sunma vardır. Bu kişisel tecrübe aktarımı ve "rind isen" kaydı "giyegör"ü hakiki emir ya da vurgulu bir uyarı, nasihatten ziyade tavsiyeye yaklaştırmaktadır.

2.8. Uyarma, Sakındırma

lezzetler, ana rahminde içilen kana benzer. Kan maddedir, canı o yaşatır. Maddeden yüksel, çünkü idrakin tekamül etti. Aşk eğer madde lezzetlerinden ibaret telakki edilse idi şair böyle söylemezdi. O, bir denize düşmüştür ve ölecektir. Can lezzeti artık geçmiştir" (Tarlan 2013: 133).

[17] Kan (masiva, gayrullah) yerine kalbe artık aşk şarabının dolmasının istendiği de söylenebilir.

[18] Öğüt (nasihat) ve tavsiye farkı için bk. Somuncu 2019: 97, 104. Ayrıca hem tavsiyeye hem irşada yakın olabilen "nedb" (mendupluk/istihbab) için ve emrin mecazi anlamlarından yakın olanların birbirlerinden farklı yönleri, nüansları için bk. Gür 2014: 73, Irmak 2017: 174, Kayapınar 2006: 88-90.

[19] Sincâb ve dey (kış) kelimeleri Nevî'nin de bir gazelinde geçmektedir: *Şöyle serd oldı yine sarsar-ı deyden bu cihân / Oldı mihr âteşi sincâbî sehâb içre nihân* (Öztoprak 2019: 501). Sincâb, Hafız'ın bir gazelinde sincap vb. hayvanların tüylerinden/postundan yapılmış rahat yatak anlamında kullanılmıştır: *Hofte ber sincâb-ı şâhî nâzenînî-râ çi ğam / Ger zi-hâr u hâre sâzed bister ü bâlîn garîb* (Eğer garip bir insan dikenden ve taştan döşek ve yastıkta uyusa da / Şahlara yaraşır sincab üzerinde yatan nazenin bunu dert edinir mi?). Tok açın hâlinden anlamaz atasözünü hatırlatan beyitteki "sincâb" için Sudi-i Bosnevi (öl. 1007/1599?) şöyle der: "Kül ya'nî hâkister renginde bir hayvândır ki kürkine de sincâb dirler ki 'Acem pâdişâhları kış vaktinde anı döşenüp örtünürlermiş" (2020/1: 379). Yahya'nın beytinde "sincâb", ilk mısrada da geçtiği gibi, "kürk" anlamıyla kullanılmıştır.

Uyarma, sakındırma "Yaptıklarının veya kendisine yapılanların yanlış yahut tehlikeli olabileceği hususunda bir kimsenin dikkatini çekmek, ikaz etmek; öğüt vererek doğruyu görmesini, yola gelmesini sağlamak, gafletten kurtarmak" (Ayverdi 2011/3: 3291) gibi anlamlara gelmektedir. Arapça "dikkat etmek" anlamındaki "nebh"ten türeyen "tenbîh" de uyarma, sakındırma ile yakın anlamlı bir kavram olarak birçok beyitte görülmektedir. Tembih'in tanımı şöyledir: "Bir şeyin yapılıp yapılmamasını, şöyle veya böyle yapılmasını söyleme ve bunu üzerinde durarak hatırlatma; uyarma, uyarı, aklını başına getirme" (Ayverdi 2011/3: 3143). Uyarma, sakındırma Sait Paşa'nın *Mizanü'l-Edep*'inde "tahzîr" ismiyle geçmektedir (Aydoğan 2007: 316). Bazı Arapça ve Farsça belagat kaynaklarında ise "inzâr", "tehdîd ve tahzîr", "tehdîd ve tahzîr-i muhâtab" gibi isimlerle karşımıza çıkmaktadır (bk. Bayer 2013: 128, Kayapınar 2006: 81, Mukaddem ve Eşrefzade 1388: 62, Şemissa 1390: 176).

Tâc-ı Edhem neş'esin terk **itme** bârî zâhidâ

Çünki yokdur sende İbrâhîm Edhem neşvesi (G 404/2)

Zahit doğrudan yerilmemiş ancak imalı ve tarizen de olsa aslında daha güçlü ve tesirli bir istihza ile kendisine laf çarpılmıştır. Anlatıya göre İbrahim Ethem şatafat içinde yaşayan, güçlü ve zengin bir hükümdarken gördüğü bir rüya ve ardından yaşadığı bazı hadiselerin etkisiyle tacı, tahtı terk ederek fakir, mütevazı bir derviş gibi yaşamaya başlar (Albayrak 2000: 295). İbrahim Ethem klasik şiirde malı mülkü, tac ü tahtı terk edip fakr (fakirlik/dervişlik) yolunu seçmesi, on iki yıl inziva hayatı yaşaması vb. özellikleri ile anılır (Zavotçu 2013: 373) ve övülen, ibret alınması gereken bir şahsiyet olarak karşımıza çıkar.[20] Beyitte zahidin İbrahim Ethem tıynetinde olamayacağı, bu sebeple onun gibi dervişlik, fakirlik, kanaat neşesine ulaşamayacağı belirtilmiş; ama en azından onun önceki gösterişli hayatındaki gibi maddi ve süfli şeylerle eğlenebileceği, bari bundan geri durmaması basit/yalancı bir uyarı/tavsiye üslubuyla dile getirilmiştir. Bu açıdan İbrahim Ethem övgüsü veya daha doğrudan bir nasihat yerine onun eski ve yeni hayatı üzerinden bir dolaylama yapılarak zahide ince bir mizah ile dokundurmada bulunulması orijinal bir tasarruf olmuştur.

Farklı imlalarla kullanılan neşe ve neşve kelimeleri aslında aynı kelimelerdir. Birinci mısrada bilindik anlamıyla "sevinç, keyif, mutluluk", ikinci mısrada ise tasavvufi içerikli "manevi hazları ve ruhi zevkleri yaşamaktan hasıl olan hâl" (Uludağ 2012: 276) anlamı kastedilmiştir. Devellioğlu neşe kullanımının galat olduğunu, doğrusunun neşve olduğunu söyler (2013: 965, 966). Nüshalarda imlalar farklılaşabilse de şairin "tac u taht" gibi süfli, geçici şeyler dolayımında kelimenin bu muharref hâlini kullanması ve manevi/aşkın, tasavvufi bir bağlamda asıl şekli olan neşve'yi kullanması bilinçli bir tercih olmalıdır. Buna göre beyitteki istihza, tariz ve gizli tahkir kelimenin yazılışındaki bu tasarrufla da devam ettirilmiştir.

2.9. Âciz Bırakma, Meydan Okuma

Kaynaklarda âciz bırakmaya, 'acz kökünden, "ta'cîz" ve meydan okumaya "tehaddî" denilmektedir (bk. Irmak 2017: 153-155). Belagat-ı Osmaniyye'de "'acze nisbet", Farsça *Meani ve Beyan*'da "beyân-ı 'acz-i şinevende" isimlendirmesi kullanılmıştır (Cevdet Paşa 2000: 62, Mukaddem ve Eşrefzade 1388: 60). Âciz bırakma ve meydan okuma işleviyle kullanılan yapılarda mütekellim, muhatabın yapamayacağı şeyi ondan istemekte ve zaten yapamayacağını bildiği veya çok zor bir şey istediği için beraberinde öz güven, küçümseme ve alay gibi

[20] Şair Tarzi de bir beyitte İbrahim Ethem'in bu gösteriş alametlerini terk ettiğinden bahisle şöyle der: *Zâhid bize ta'n eyleme bu şekl-i fenâda / Biz tâc u kabâ terkin uran Edhem-i 'aşkız* (Levend 1984: 145).

duygular da ortaya çıkmaktadır. İstifhamda gelecek olan bir şeyin imkânsızlığını belirtme (imkânsız görme, istibat) başlığındaki bazı örnekler de bir yönüyle âciz bırakma, meydan okumadır. Bu anlamda çoğu zaman "Yap(sın) da görelim, Asla yapamaz(sın), Nerde sende/onda o yürek" gibi kalıplaşmış sözlerin varlığı hissedilir.

Hasm-ı Yahyâ kuvvet-i câhına mağrûr olmasun

Merd ise nefsin zebûn **itsün** ki Rüstemlik budur (G 73/5)

"Pehlivan, güreşte hasmını yenen değildir; ancak öfkelendiğinde kendisini/nefsini zapt eden ve iradesine sahip olandır" (Acluni 2000/2: 196, Yılmaz 2013: 464) hadisine telmih olması mümkündür. Büyük cihadın nefis ile[21] cihat olduğunu söyleyen hadise (Yıldırım 2013: 239) ve "Mücahit nefsi ile cihat edendir" (Acluni 2000/2: 234) hadisine de bir atıf düşünülebilir. Bu dinî referans ve çağrışımlarla hasmı taciz (meydan okuma), tahkir ve tarizin şiddeti artırılmıştır.

2.10. Yeis/Ümitsizlik, Teyis/Ümitsizliğe Düşürme

Emrin bu anlamıyla mütekellim; muhatabın bir eylemi gerçekleştirebileceğine, içine düştüğü bir hâlden kurtulabileceğine dair ümidi olmadığını beyan eder ve muhatabı da ümidin kalmadığı noktasında uyarır. Yeis'in (Ar. ye's) ümitsizlik yanında "Şiddetli üzüntü, keder" (Ayverdi 2011/3: 3441) veya "Umutsuzluktan doğan karamsarlık, üzüntü" (Akalın 2011: 2566) gibi anlamları aşağıdaki beyitlerde görülebileceği gibi çoğu zaman ümitsizlik ile iç içe geçmiştir. Bu da divandaki yeis ve teyis kullanımlarının etrafındaki anlam hâlelerinin belagat kitaplarından farklılık arz ettiğini göstermektedir. Belagat kitaplarında teyise daha çok tehdit, tahkir, öfke gibi anlamlar eşlik etmektedir (bk. Irmak 2017: 186-188).

Al olsa yaşun kana boyansa ruh-ı zerdün

Ümmîd-i visâl **eyleme** çün sîm ü zerün yok (G 186/2)

Renkleri dolayısıyla âşığın gözyaşı gümüşe (sîm), solmuş ve sararmış yanakları ise altına (zer) benzetilir. Fakat âşığın hâli o denli beterdir ki gözyaşları kanlı akmakta, yanaklarına düşmekte, dolayısıyla gümüş ve altına benzeyen bu unsurlar benzerliklerini yitirmektedir. Bu sebeple âşık kavuşmaktan ümidi kesmelidir. Tabii şairin ustalığı beyitteki diğer anlamla daha fazla ortaya çıkmaktadır: Âşık, maşuğu için oluk oluk kanlı gözyaşı dökse de kavuşmaya dair ümit beslememelidir; çünkü altını, gümüşü yoktur! Bu durumda ise Baki'nin meşhur "yalvarı görsünler" söyleminde olduğu gibi sevgiliye bir sitem, dokundurma anlamı görülmektedir. "Dokundurma" başlığındaki G 96/3'te de *(Ruh-ı zerd akçe itmez nukre-i eşk ile iş bitmez / Cevânun kalbin almak dilersen sîm ü zer göster)* benzer imgelerle, sevgiliye sitem ve dokundurma ile birlikte, âşığa/tâlibe ümitsizlik telkin edilmektedir.

2.11. Çağrı, Davet; Arz, Teklif

Çağrı/davet ile arz/teklif anlamları birbirine oldukça yakındır. Çağrı ve daveti "Bir yere gelme veya bir fikir, düşünce arzı/teklifi"; arz ve teklifi ise "Bir yere veya bir fikre, düşünceye çağrı/davet" şeklinde görmek mümkündür.

Ko kafes nâlesini nağme-i pey-der-peye **gel**

Râygân dinleyelüm bülbüli İstinye'ye **gel** (M 34)

"Ko" (bırak, boşver) ile bir mukayese zemini oluşturulmuş ve doğal ortamındaki

[21] Keşfü'l-Hafa'da "kalp ile" ve "heva ile" varyasyonlarıyla geçmektedir (Acluni 2000/1: 481-482).

bülbülün[22] sesi kafesteki kuşun sesine tercih edilmiştir. Bu üstünleme ve "râygân" (hem çokça hem bedavaya anlamında) gibi muhataba cazip gelecek argümanlar sunulması ile bu çağrı veya teklif, teşvik ve terğibe yaklaşmıştır.

2.12. Yetinme, İktifa, İstiğna

Yetinme, iktifa elde olan veya ele geçecek olan bir şeyi yeterli görme, onunla kanaat etme, fazlasını istememe, razı olma şeklinde tanımlanabilir. İstiğna ise "Elde olana kanaat edip başka bir şeye ihtiyaç duymama, tok gözlülük, gönül tokluğu; tenezzül etmeme" anlamlarına gelir (Ayverdi 2011/2: 1468).[23] Tasavvufta ise istiğna kişinin "Allah'ın kendisine kâfi olduğuna inanarak ondan başkasına ihtiyaç duymaması ve tenezzül etmemesi" demektir (Uludağ 2012: 192). Bu kullanımda emir ifadesinden hemen sonra "yeter, o bize yeter" gibi ifadeler takdir edilebilir.

Biz dimezüz ki mihrveş câm-ı zer olsun ey felek

Sen bize mâh-ı nev gibi bir kadeh-i şikeste **vir** (G 109/3)

Daha değersiz bir şeyle yetinme gibi dursa da aslında güneşe benzeyen altın bir kadeh yerine hilale benzeyen "kırık kadeh"i tercih, övme, yüceltme, üstünleme vardır. Sadece ikinci mısraya bakılırsa belki rica, yalvarma, hasret, temenni gibi anlamlar önde olurdu fakat birinci mısra ile beraber bu mukayese zemini ortaya çıkmıştır. Cam ve kadeh'in (mecaz-ı mürselle şarap) "manevi hâl, ruhi haz, şevk, cezbe, vect" (Seccadi 2007: 79) manalarına göre altın kaplamalı cam ile bu hasletlerin varmış gibi gösterilerek bunlardan menfaat sağlanmasına, riyaya; kırık kadehle ise -tıpkı bir rint/melami gibi- dışarıdan viran, kötü bir durumdayken batının/gönlün mamur olmasına işaret edilmektedir. Birinci mısra ile ikbal, maddi paye ve zenginlik; ikinci mısra ile manevi, hakiki zenginlik ve istiğna kastedildiği söylenebilir.

2.13. İstikrah, Hoşnutsuzluk

İstikrah ile iğrenme, tiksinmeden ziyade memnuniyetsizlik, beğenmeme, tercih etmeme, hoşnut olmama, biriyle veya bir şeyle karşılaşıldığında âdeta yüzünü ekşitme kastedilmiştir.[24]

Gelme ey hatt-ı siyeh la'liyle ben hoş-hâl iken

Nâ-mülâyimdür bilürsin meclis-i meyde kitâb (G 21/3)

Divanda hem olumlu hem olumsuz çağrışım ve nitelendirmelerle kullanılan ayva tüyleri (hatt) siyah renginden dolayı kitaba benzetilmiş, âşık ise sevgilinin şaraba benzetilen, mest edici dudağı ile sarhoş olarak resmedilmiştir. Şarap meclisinde kitaba yer olmadığı gibi dudağın etrafında da hat olmamalıdır, bu bakımdan teşhis ile hatt'a uyarıda bulunulmuştur. Hattın gelmemesine dair bir temenni veya geleceğine dair endişe, işfak da (korkuyla bekleme) sezilmektedir.

[22] "Halbuki burası [İstinye] on yedinci asırda muhteşem bir koru ile çevrilmiş şöhretli bir bülbül yatağı idi" (Koçu 1961: 3164).

[23] "İstiğnâ" redifli dokuzuncu gazelde bu kelime daha çok maşuğun âşığa karşı soğuk, ilgisiz davranması, kendisini naza çekmesi manasında kullanılmıştır. "Gâh olur 'âşık-ı şeydâya düşer istiğnâ", "Eylese 'âşık eger zerre kadar istiğnâ" mısralarında ise maşuğun bu duruma hiddetle karşılık vereceği ima edilir.

[24] Poetik önermeler tasdikin değil, hayalin işletimi sonucunda ortaya çıkar ve bir şeyin/kimsenin daha iyi ya da daha değersiz gösterilmesini hedefler (Taşkent 2013: 290).

2.14. Tercih Etme, Beğenme, Öne Çıkarma

İki şeyden birini tercih etme, beğenme ve öne çıkarma; diğerini istememe, reddetme şeklinde dile getirilen bu kullanım, bir mukayese/gerilim zemini oluşturur ve şiirin teşvik/tahsin/terğip ya da tekrih/takbih gibi duyguları oluşturma ve "bulaştırma" işlevine katkıda bulunur.[25]

'Aşk ile hoş-hâl olan şeydâya anman vuslatı

Bâde-i sâfî **virün** Yahyâ'ya katman ana âb (G 19/5)

Vuslattan ve su katılmış badeden istikrah, hoşnutsuzluk vardır. Temsilî teşbih yoluyla aşk, bâde-i sâfî ile; vuslat ise badeye katılan su ile ilişkilendirilmiştir.[26] Aşk vuslatsız, tesellisiz bir süreç olarak yorumlanmıştır. Vuslat olmazsa da -yani karşılıksız bir şekilde- âşık aşk yoluna devam etmelidir, bu anlam tedibî, irşadidir.

2.15. Müjde Verme, Sevinç, Memnuniyet

Müjde; mütekellim için sevindirici, memnuniyet verici bir gelişmenin, haberin -onların da aynı duyguları yaşayacağı ümidiyle- muhataplara bildirilmesidir. Müjde vermede hem sevinme hem sevindirme duygusu, amacı vardır.

Gonceyi açmış nezâketle nesîm-i nev-bahâr

Bülbül-i şeydâ **sevinsün** öyle bir hem-râzı var (G 102/3)

Klasik şiirin belki en yaygın mazmunu olan gül-bülbül mazmunu kullanılmış; ancak nesim, gonca ve bülbül kişileştirilerek baharın gelmesi ve güllerin açılması canlı bir tablo gibi sunulmuş, coşkulu ve heyecanlı bir üslupla artık bülbüle bu sevinçli haberin verileceği zamanın geldiği bildirilmiştir. Uzak ihtimal de olsa buradaki "sevinsün" teselli olarak da algılanabilir. Ancak tesellide elden giden ya da ele geçmeyen şeyin çok da kıymetli olmadığı, buna üzülmemek gerektiği veya "Bir gün sen de mutlu olursun, haydi gül biraz" gibi umut verici, teskin edici bir taraf varken müjdede çok istenen, arzulanan, olmasına çok sevinilecek bir şeyin haberini coşkuyla duyurma vardır: "Yârin geldi, haydi gül" demek gibi.

2.16. Tehdit, Terhip, Korkutma

"Yıkmak, âciz ve zebun etmek" anlamındaki Arapça "hudûd" (هدود) kökünden gelen tehdit, "Korkutmak, gözdağı vermek, tehlike teşkil etmek, tehlikeli bir durum yaratmak" anlamlarında kullanılır (Ayverdi 2011/3: 3122). Terhip (ترهيب) ise "Çok fazla korkutma, yıldırma" demektir (Ayverdi 2011/3: 3167).

Tehdit, terhip anlamlı cümleler uyarma, sakındırma gibi görünse de uyarma daha çok tavsiyeye, nasihate yakın olup bir düşünceyi tashih gibi işlevler yüklenmektedir. Burada ise mütekellim tarafından muhataba doğrudan bir zarar verileceği, başına bir musibet geleceği ifade edilir. Uyarmada belki sezdirme ile hafif bir tehdit söz konusu olabilirken[27] aşağıdaki beyitlerde

[25] İbn Sina'ya göre her taklit (ve bir taklit/muhâkât/mimesis olarak şiir de) ya güzelleştirmeyi/güzel göstermeyi (tahsin) ya da çirkinleştirmeyi/çirkin göstermeyi (takbih) hedefler (Taşkent 2019: 95). Bu "dramatik aksiyon"un klasik şiirde en fazla yansıtıldığı karşıtlardan ikisi ise rint ve zahittir (Yıldırım 2007: 69).

[26] Nüsha farkındaki "bâde-i sâfî virün" yerine "bâdeyi sâfî virün" ifadesi bu ilişkiyi daha vurgulu bir şekilde kurmaktadır.

[27] Şu beyitte olduğu gibi *Adû gurûrı kosun rûzgârdur Yahyâ / Der-i sa'âdeti gâhî açarsa gâh kapar* (G 90/5).

baskın işlev tehdittir. Aynı şekilde âciz bırakma, meydan okumada mütekellim söylenilen şeyi muhatabın yapamayacağından eminken burada muhatabın bunu yapmaya kudreti, potansiyeli vardır; ancak "Yaparsan sonuçlarına katlanırsın, Haydi yap bakalım" tarzında bir meydan okumanın olduğu söylenebilir.

Felek döne döne şimdi cefâlar **itsün** ey Yahyâ

Ne tozlar kopara bir dem ola âh-ı cihân-gerdin (G 200/5)

Emir çekimli "itsün" fiili sureten devamlılık, ibahe (serbest bırakma) üslubuyla kullanılmış; ancak ikinci mısra ile kötü bir akıbete uğramadan önce tehditkâr bir şekilde süre tanıma üslubu ve öfkesiyle söylenildiği anlaşılmıştır. Ayrıca bu zulmün sona ereceği ve feleğin hak ettiği cezayı alacağı konusunda muhatap teselli edilmekte ve ona umut ve sabır telkin edilmektedir. Tehdit cümlesinin asıl amacı da budur, doğrudan feleği tehdit etme yoktur.

2.17. Temenni, Beklenti, Olumlu Cevap Arzusu

Arapça "munye" (arzu, istek) kökünden gelen temenni "Bir şeyin gerçekleşmesini isteme; dilek, talep" manasındadır (Ayverdi 2011/3: 3145). Beklenti ile "Birinden bir şey bekleme, ümit etme, umma" kastedilmektedir.[28] "Olumlu cevap arzusu"ndan maksat ise yapısal olarak değil, mütekellimin duymak istediği cevap manasında "olumlu cevap"tır.

Bir hayâl **itsün** beni 'aşkun ki hengâm-ı visâl

Şöyle âgûş ideyin nâzük miyânun **tuymasun** (G 257/2)

Maşuk âşıktan müstağni olduğu için sarılmasına izin vermeyeceğinden âşık böyle bir çözüm yolu "hayal" ederek temennide bulunuyor. Hasret ve iştiyakın ince bir şekilde dillendirildiği beyitte maşuğun istiğnası dışında sarılmaktan dahi incinecek kadar çıtkırıldım olması; ona gösterilen rikkat, ihtimam, üzerine titreme vb. anlamlar da çıkarılabilir. Bu hâlde "nâzük" sıfatı da rastgele ve şiirde daima sevgilinin beli (miyân) için kullanılageldiğinden değil, bu anlama işaret etmek amacıyla bilinçli bir biçimde seçilmiş bir sıfat olmalıdır.

2.18. Sitem, Şikâyet, İtiraz

Sitem, aşağıda G 9/2'de görüleceği üzere, klasik şiirde daha çok "zulüm, haksızlık ve eziyet" gibi anlamlara gelmekle beraber burada "çıkışmak (Devellioğlu 2013: 957), bir durumdan/eylemden şikâyet veya ona karşı itiraz etmek, ses yükseltmek, tepki göstermek" anlamlarında kullanılmıştır. Kelime, bu anlamını çok da uzak olmayan bir geçmişte Türkçede kazanmıştır (Ayverdi 2011/3: 2847). Başlıktaki isimlere yakınma, serzeniş, sızlanma, memnuniyetsizliğini dile getirme, bir durumun yanlışlığını belirtip karşı çıkma gibi isimler de eklenebilir. Bazı zamanlarda hayıflanma ve dert yanmanın daha vurgulu ve sert tonda ifade edilmesi olarak da kabul edilebilir.

Her saçı zencîre lâzım mı esîr olmak sana

Ey gönül bir iki gün 'âlemde bî-kaydâne **gez** (G 135/4)

İkinci mısra tek başına okunduğunda daha yumuşak ve dostane bir tavsiye gibi durmaktadır. Ancak beyte sitem rengini veren unsur "lâzım mı" inkâri sorusu olmuş, "gez" emri de onun devamı şeklinde gelip tavsiye niteliğinden uzaklaşarak neticede aşağı yukarı şuna benzer bir söylem ortaya çıkmıştır: "Ey gönül! Her saçı zincire esir olmak sana lazım mı? Şu

[28] Tanım kendimize ait, sözlüklerde "tahmin, öngörü" vb. manalar verilen "beklenti"yi kastetmiyoruz.

âlemde bir iki gün de kayıtsızca, özgürce geziver, ne olacak sanki, ölür müsün?". Bu durumda emir de nida da sorunun ardından giderek sitem anlamına bürünmüştür. Soru yerine "lâzım degül" haber ifadesi tercih edilseydi sitem yine bu kadar belirgin olmazdı. Nitekim bu tür bir sorunun bulunmadığı ama benzer bir temayı içkin şu beyitte sitem ve kızma, kınama gibi anlamlar ancak mütekellimin ses tonu ve tavrının şiddetli olduğu varsayılırsa ortaya çıkmaktadır ve beyit bu sebeple tavsiye ve uyarmaya alınmıştır: *Bir pâre safâ üzre ol ey âyîne-i dil / Her seng-dile düşme ki bin pâre olursun* (G 288/2).

Diğer bir husus da şudur: Eğer beyit tasavvufi bir manada yorumlanırsa yani saçın tasavvufi terminolojideki kesret, küfür, âşığı/saliki yoldan alıkoyan ve menzile ulaşmasını engelleyen unsurlar olduğu[29] ve "bî-kaydâne" ile tüm bunlardan sıyrılıp sadece Hakk'a teveccüh etmenin amaçlandığı düşünülürse bu defa hem soru hem de nida ve emir; ayıplama, kınama, kızma ile birlikte arka planda tedip, irşat, nasihat anlamları kazanacaktır.

2.19. Dokundurma, Tariz

Dokundurma -*Şeyhülislam Yahya Divanı*'nda emir ifadesi özelinde- daha dolaylı yoldan yapılan bir sitem olarak tanımlanabilir. Mütekellim kendisine "dokunan", kendisini rahatsız eden bir söz ve davranışla karşılaştığında buna dolaylı ve nükteli bir "dokundurma" ile karşılık verir. Bu başlıkta kinayeden ayrı veya onun bir alt türü olup olmadığı tartışmalarından bağımsız bir şekilde tariz ile "Dolayısıyla dokunacak söz söyleme, açıktan olmayarak dokundurma; taş atma, taşlama, iğneleme" (Şemseddin Sami 2007: 415, Devellioğlu 2013: 1207) kastedilmektedir.

Le'îme renciş-i hâtır virür kerem itmek

Mukayyed **olmasun** erbâb-ı dille zahmet olur (G 60/4)

Beytin nesre çevirisi şöyle yapılabilir: "Kerem itmek le'îme renciş-i hâtır virür / Erbâb-ı dille mukayyed olmasun zahmet olur". Buna göre alçak, cimri kişiler bir iyilikte, ihsanda bulundukları zaman içleri rahat etmez, zihinlerinin bir kenarına bunu yazar ve rahatsız olurlar. İkinci mısrada onların bu tavrına karşılık gönül ehline bir iyilik yapmayı düşünmemeleri isteği "zahmet olur" dokundurmasıyla dile getiriliyor, gönül ehlinin böylesi kişilerden gelecek iyiliğe muhtaç olmadığı "Aman kalsın, uzak olsun" dercesine bir üslupla anlatılmak isteniyor. Günümüzde de yapması gereken işi geç yapan veya başa kakarak yapanlar için "Aman zahmet etme, zahmet olacak" gibi sözler dokundurma amacıyla kullanılmaktadır. Beyit, başta "le'îm" kelimesinin delaletiyle (kötü, alçak, cimri) olmak üzere, bütünüyle bir kınama, istikrah, tahkir de içermektedir.

İkinci olarak İnal (1334: 122) ve Ertem (1995: 55)'de "erbâb-ı dille" yerine geçen "erbâb-ı dil ki" nüsha farkıyla[30] beytin nesre çevirisi şöyle olur: "Le'îme kerem itmek renciş-i hâtır virür / Erbâb-ı dil mukayyed olmasun ki zahmet olur". Buna göre kerem (iyilik, ihsan) etmek, le'îme (kötü, alçak, cimri kişilere) değil; bir uyarı, tavsiye olarak erbâb-ı dile (gönül ehline) isnat edilmiş olur ve "le'îme" dolaylı tümleç görevine geçer: "Ey erbâb-ı dil! Le'îme iyilik etme fikri ile meşgul olmayın, zahmet olur ve boşa yorulursunuz; zira onlara iyilik yaparsanız ancak gönlünüzü incitirler, onlar iyilikten anlamazlar". Bu şekilde anlaşıldığında beyit, meşhur Arap

[29] Saçın (kâkül/zülf) bu sembolik manaları için bk. Üstüner 2007a: 342-47.

[30] Bir nüshada "tekayyüd etmesin erbâb-ı dile" (Şeyhülislam Yahya Efendi 1110: 18); üç nüshada ise, Kavruk neşrinde olduğu gibi, "erbâb-ı dille" yazılıdır (Şeyhülislam Yahya Efendi tsz.a: 15, tsz.c: 10a, tsz.d: 15a).

şairi Mütenebbi'nin (öl. 354/965) *İzâ ente ekremte'l-kerîme melektehû / Ve in ente ekremte'l-le'îme temerredâ* (Eğer saygın kişiye ikramda bulunursan onu kazanırsın, eğer kötü insana ikramda bulunursan itaatsiz olur) (Gökkaya 2011: 36) mısralarını hatırlatmaktadır.

2.20. Dikkat çekme, Gösterme, Bildirme

Şiirde emrin bu anlamı inşanın en hareketli, en dinamik kullanım örneklerini barındırmakta, bir nevi konuşma anındaki jest ve mimik görevini üstlenmekte,[31] yazı dilini konuşma diline yaklaştırıp muhatabı/okuru dilin bu dinamizmine ve konuşma ortamına daha fazla dâhil etmektedir.[32] Mesela *Nazar kıl lutf idüp âyîne-i kalbine Yahyâ'nun / Göre hîç senden özge kimse var mı anda sultânum* (G 247/5) beytindeki "göre", âdeta mütekellimin eliyle kalbine işaret etmesini ve "Aç kalbimi, bak" demesini zihinlerde canlandırmakta, bunun yanında söze inandırıcılık, tekit (pekiştirme) gibi yan işlevler ve anlamlar kazandırmaktadır.

Bağlandı dilüm kalmadı şekvâya mecâlüm

Gör neyledi Yahyâ beni efsân-ı mahabbet (G 32/5)

Beyitte perişan ve hüzünlendirecek bir tablo resmedilmekte, âşığın şikâyete bile mecali kalmadığı söylenmektedir. Âşık (muhayyel/metin içi mütekellim), Yahya'ya (muhayyel/metin içi muhatap) hayıflanıp "gör" diyerek bu acıklı, müteessif hâline dikkat çekmektedir. Ancak *Yan âteşe pervâneveş itme yine efgân / Ey 'âşık-ı miskîn budur âdâb-ı mahabbet* (G 30/4) beyti, yukarıda G 6/4'te cefanın ve deliliğin olumlanması, klasik ve tasavvufi şiirde âşığın aşk derdiyle bir probleminin olmadığını "El çek 'ilâcımdan tabîb", "Derdim bana dermân imiş" tarzında dile getiren ve bir zihniyetin dışa vurumu hâline gelen söylemler doğrultusunda beyitte efsûn-ı mahabbet'in âşığı olması gerektiği hâle evirdiği ve bu netice ile âşığın bu hâlini övünerek gösterdiği söylenmelidir. Şüphesiz divanda cefa ve aşk yolunda çekilen elemlerden doğrudan memnuniyet duyulması da doğrudan şikâyet edilmesi de vakidir. Fakat çoğu kez muğlak bırakılan ya da sathi bir nazarla hemen hüküm vermemeyi gerektiren bu gibi beyitlerde genişletilmiş bağlam diyebileceğimiz ve klasik şiirde çokça rastladığımız bu paradoksal aşk söylemlerine müracaat ederek karar vermek daha doğru bir yol olacaktır. Zaten şairin amacı da tek ve doğru bilgi aktarımı olmadığı gibi çoğu zaman tek bir duygu ihsası yerine birden fazla duygu çağrışımı yaratabilmektir. Bu amaç ve dar bağlamlardan geniş bağlamlara dikkatle sürdürülmesi gereken tetkikler, okur ve araştırmacıları aşırı yorumdan da koruyacaktır.

2.21. Küçümseme, Tahkir, Yerme

Küçümseme, tahkir ve yerme "Küçük görmek, istihfaf etmek, kötülemek, zemmetmek, hicvetmek, kusurlarını söylemek" vb. anlamlara gelmektedir (Ayverdi 2011/2: 1842; 2011/3: 3034, 3458). Sirus Şemissa'nın *Beyan ve Meani* kitabında "istihzâ ve tahkîr" başlığı yer alsa da (Şemissa 1390: 178) birçok kez küçümseme edimi alay ve istihza olmadan doğrudan yapılmaktadır. Bu sebeple alay ve istihzanın daha baskın olduğu örnekleri "dokundurma, tariz"e alıp buradaki örneklerde -alay ve istihza yan işlev olarak bulunsa da- baskın işlev küçümseme olduğu için istihza isimlendirmesini dışarıda tuttuk.

[31] Vicdandan, merhametten bahsederken elimizi kalbimize götürmek gibi.

[32] Mevlana'nın *Mesnevi*'ye dikkat çekme ibaresi olan "bişnev" (dinle) hitabıyla başlaması, *Mesnevi* dendiğinde hemen ilk kelimesi olan "bişnev" (dinle) hitabını hatırlamamız da bu tercihin bilinçli olabileceğini ve dikkat çekme işlevi ile kullanılan emir ifadelerinin önemini gösteriyor. Keza *İstiklal Marşı*'nın başındaki "korkma" da hem uyarma, ikaz, tembih hem de dikkat çekme görevi ile kullanılmış bilinçli bir inşa ifadesi tercihidir.

Mescidde riyâ-pîşeler itsün **ko** riyâyı

Mey-hâneye gel kim ne riyâ var ne mürâyî (G 432/1)

Bir tipin küçümsenmesi amacını taşıyan bu beyit divandaki en sembolik ve "şiirsel"[33] ifadeleri barındıran beyitlerdendir. Mescid, meyhane, riya, mürayi gibi kelimelerle beyitte sembolizm üzerinden temelde rint-zahit çatışması keskin bir şekilde yansıtılmıştır. "İtsün" yanında "ko" fiilinin kullanılması ve "-pîşe" gibi bir şeyi huy, karakter hâline getirmeyi ifade eden ekin (Ayverdi 2011/3: 2544) "riyâ"ya eklenip bu birleşik sıfatın mescittekilere (zahit) izafe edilmesi tahkiri, değersizleştirmeyi ve çatışmayı artıran unsurlardandır.[34]

2.22. Umursamazlık, Pervasızlık, Melami Tavır; Önem ve Değer Vermeme

Aldırış etmeme, önem ve değer vermeme, çekinmeme ve fütursuz olma tavrı ve söylemi içeren aşağıdaki beyitlerden ilk ikisinde (G 92/1, G 92/3) "Kınayanın kınamasından korkmazlar" (Maide 5/54) ayet cümleciğini (https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/) çıkış noktalarından biri hâline getiren melami düşünce de görülmektedir. Bu beyitlerde kınanan mütekellim, şiirsel paradokslar oluşturarak bir nevi kendisini kınayanların aslında kınanacak hâlde olduğunu ihsas etmektedir.

Sun sâgarı sâkî bana mestâne **disünler**

Uslanmadı gitdi **gör** o dîvâne **disünler** (G 92/1)

"Gör" fiili, halkın/kınayıcının ayıplamasını anlatan inşai bir ifadedir. Bu ayıplamaya yine inşai olan "disünler" ibaresi ile karşılık verilmiştir. "Disünler" ile birlikte umursamama tavrını ve melami söylemi daha tekitli bir şekilde görünür kılan "gör" fiili aktarma cümlesinin bir parçası olması hasebiyle ayrı bir başlıkta alınmamıştır.

Aynı gazele ait aşağıdaki beyitle beraber bu iki beyitte mestlik, divanelik, yıkmak ve yapmak, virane gibi isim ve eylemlerin anlam ve çağrışım değerlerinin ters yüz edilmesiyle şiirsel paradoklar kurularak tasavvuf düşüncesi, melami düşünce ve rintlik felsefesi yoğun bir şekilde işlenmiştir.

Dil hânesini yık koma taş üstüne bir taş

Sen yap anı iller ana vîrâne **disünler** (G 92/3)

2.23. Teslimiyet, Boyun Eğme

Rıza gösterme ve tevekkül olarak da ifade edebileceğimiz (Doğan 1990: 1087) teslimiyette akla doğrudan fedakârlık ve özveri gibi duygular da gelmektedir. Bu fedakârlığın örnek beyitlerin hepsinde vardığı yer sevgili için can vermektir. "İsteyerek veya istemeyerek uymak, katlanmak" şeklinde tanımlanan (Akalın 2011: 390) boyun eğmek ise muhatap sevgili olduğu için geleneğe göre "isteyerek" hatta canıgönülden olmaktadır. Bu anlam Kaya Bilgegil'in *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belagat)* adlı kitabında "inkıyâd", Sait Paşa'nın

[33] Şeyhülislam Yahya'nın züht ve harabatla ilgili kullandığı kelimeler ve kavramlar üzerinden yazdıklarının şiirselliğini, Taşlıcalı Yahya ile mukayese bağlamında, ele alan değerlendirmeler için bk. Yıldırım 2007: 82, 84, 85, 87, 88.

[34] "Belki bu zahit, inancının sığlığı veya özden uzak olması sebepleriyle, gösteriş içinde olabilir; ancak inançları noktasında çok samimi, bildiğimiz anlamda çok dindar birisi de olabilir. Hatta Allah'ın emir ve yasaklarını uygulamada mükemmel de olabilir. Ancak bütün bunlar, yine de onun 'mürâyî' olmasına mani değildir; çünkü gerçek sufinin indinde Allah'ın dışında bir şeyi istemek, O'ndan başkasını düşünmek riyakarlığın tam da kendisidir" (Yıldırım 2007: 74).

Mizanü'l-Edep adlı kitabında "arz-ı inkıyâd" olarak geçmektedir (Bilgegil 1989: 50, Aydoğan 2007: 315).

Vuslat olmazsa halâs **it** tîğ-i hûn-efşân ile

Ey tabîb-i cân u dil 'âlemde dermân bir degül (G 231/2)

Tavsiye, fikir verme veya muhayyer bırakma üslubuyla dile getirilen beyitte maşuğun bakış ya da kirpik oklarıyla ölmeye rıza gösterildiği için esas/baskın anlam teslimiyet olmakta ve söz konusu üsluplar bir nükte ve sanat vasıtası olarak kalmaktadır.

2.24. Teşvik, Terğip, Telkin

Teşvik "Bir kimseyi bir şeyi yapma hususunda cesaretlendirme, gayrete getirme, heves ve istek verme", terğip "İsteklendirme, arzu ettirme, istek verme", telkin ise "Bir kimseye bir fikri aşılama, aşılayıp zihnine sokma" gibi anlamlara gelmektedir (Ayverdi 2011/3: 3139, 3167, 3186). Birçok beyitte; heyecana getirme, coşturma, cesaretlendirme diyebileceğimiz ve teşvikle gayet yakın olan teyhiç ve teşci anlamları da görülmektedir. Yer yer tavsiye, irşat, çağrı anlamlarına yakınlaşabilen teşviki bunlardan ayıran en temel özellik tanımda da görülen "istek, heves, coşku, heyecan" gibi duygu ve saiklerle söylenip muhatapta da bu tesirleri uyandırma amacı taşımasıdır. Bu anlamda baskın duygular ve gaye budur. Söylem düzeyinde örnek vermek gerekirse tavsiye "Bence yap; yapsan iyi olur; bana sorarsan yap" demek gibiyken teşvik "Haydi yap; ne duruyorsun; bu fırsatı kaçırma" demek gibidir. Hemen her teşvik cümlesi bir "haydi" edatı takdir edilerek okunabilir. Birçok beyitte teşvik edilen şeye dair güzellemeler ve söylenen cezbedici unsurlar da muhatabı ikna etmek ve teşvikin tesirini artırmak için kullanılır.

Ber-murâd olmamak olmaz olıcak himmet-i 'aşk

Ber-devâm ola hemân himmet **idün** devlet-i 'aşk (G 176/1)

Klasik şiirde vurgulanageldiği üzere âlemin menşeinde aşk vardır ve bu ezelî aşk nöbeti âşıklarla hatta onların temasta bulunduğu doğal nesnelerle her devirde bir şekilde devam etmekte, aşk meydanı hiçbir çağda boş kalmamaktadır: *Hâk-i Mecnûn'dur dönen sahrâda sanman gird-bâd / İstemez bî-çâre hâlî kaldugun meydân-ı 'aşk* (G 177/4). Beyitte bu yaratılış gayesine hizmet etmek için âşıklar teşvik edilmekte, onların hamiyet ve gayret duygularına hitap edilmektedir.

2.25. Teselli, Teskin

Teselli "Sıkıntısını ve acısını unutturmaya çalışma, avutma", teskin ise "Acı, öfke, heyecan vb. duyguları yatıştırma, dindirmeye çalışma" demektir (Akalın 2011: 2336, Ayverdi 2011/3: 3175). Tanımda belirtilen hususlarla beraber örneklerde muhatabın iyiliğini düşünme, ümit verme, eldekinin umulandan daha iyi/hayırlı olduğu uyarısı, eldekiyle veya bir umut kırıntısıyla yetinme tavsiyesi gibi farklı anlam katmanları da görülmektedir.

Cihân-ı bî-sebât içre gam u şâdî ber-â-berdür

Eger şâd olmadunsa gam degül Yahyâ hazîn **olma** (G 313/5)

Birinci mısra ikinci mısradaki tesellinin argümanı, gerekçesi konumundadır. Buna göre âlemde sebat, tekdüzelik yoktur. Klasik metinlerde çokça vurgulandığı üzere bu âlem "kevn ü fesâd" (oluş ve bozuluş) âlemidir. Gam ve mutluluk da bu yasaya tabidir. Arka planda tekrar mutluluğa da sıra geleceğini ima eden bir müjde veya vaat verme de vardır. Kelime kadrosu, söylem ve anlam düzleminde Hafız'ın bununla büyük benzerlikler gösteren bir beyti şöyledir:

Devr-i gerdûn ger du rûzî ber-murâd-i mâ ne-geşt / Dâ'imâ yeksân ne-bâşed hâl-i devrân gam me-hor. Sudi-i Bosnevi (öl. 1007/1599?) bu beyti şu şekilde yorumlar: "Felegin devri bir iki gün bizim murâdımızca olmadıysa veyâ dönmediyse hâl-i devrân dâ'imâ berâber degildir, gam yeme. Ya'nî hâli bir karâr üzre degildir, elbette bir gün bizim murâdımızca devr ider. Hâsılı; devr-i gerdûn inkılâb üzredir, gâhî çunân ve gâhî çunîn" (2020/2: 1624).

2.26. Yüceltme, Övme

Yüceltmeyi "Birinin saygı, tazim ve ihtirama layık, yüce, ulu, değerli olduğunu dile getirmek" şeklinde tarif edebiliriz. Yermenin karşıtı olan ve medih, sena, sitayiş gibi kelimelerle de ifade edilen övme ise "Bir kimse veya şeyin iyi, güzel ve üstün taraflarını söyleyerek değerini belirtmek" (Ayverdi 2011/3: 2468) demektir.[35]

Peykânunı Yahyâ'ya **sor** ey kaşı kemânum

Bir ancılayın 'âşık-ı hûnîn-cigerün yok (G 186/5)

Hem ideal bir âşık olarak ve bu sıfatı onun hak ettiğini söyleyerek Yahya'yı övme hem de münada kısmında kaşını yaya benzetmek suretiyle maşuğu övme vardır. Bu övmenin (Yahya'ya) acımayı da içerdiği söylenebilir. Klasik şiirde âşığın durumu veya sarı yüz, kanlı ciğer ve gözyaşı, yanık ah gibi âşıklık alametleri çoğu zaman aynı anda hem sitemi, şikâyeti, acımayı, hayıflanma ve dert yanmayı hem de övme ve övünmeyi ihsas edecek şekilde işlenir.

2.27. Varsayma, Farz Etme

Varsayma ya da farz etme "Bir olay üzerinde fikir yürütebilmek veya sonuçlarından faydalanabilmek için onu olmuş yahut olacakmış gibi kabul etmek, varmış gibi farz etmek; (aslında olmamış ve gerçekleşmemiş bir şeyi) bir hükme varmak için dayanak olarak kabul etmek üzere varsaymak, öyle imiş gibi kabul etmek, öyle saymak" (Ayverdi 2011/1: 938, 2011/3: 3342) demektir. Divanda bu anlam için aslında fiil olup bugün daha çok cümle başı edatı ve benzetme edatı olarak görev yapan "san ki" (Hacıeminoğlu 2015: 190) ve "san, tut ki" ifadeleri kullanılır. Bu ifadeler bir manzara, bir kişi ya da bir olay karşısındaki duygulanımların ya da anlamlandırma biçimlerinin muhatap ve okur nezdinde de aynı şekilde duyulması ve anlamlandırılması hedefine hizmet etmektedir. Bu açıdan kurgusal olanın (şiir) içinde yeni bir kurguya aracılık etmektedir.

Gülşeni devr itdi bâd evrâk-ı gülle subh-dem

Şevke geldi **san ki** bir tâvûs cevlân eyledi (K 5/2)

"San ki" emir ifadesi muhatabın ve okurun rüzgârın gül bahçesinde gül yapraklarıyla beraber dönmesini tavus kuşunun şevke gelip dönmesine benzediğini düşünmesini ve hayalinde bunu canlandırmasını amacıyla kullanılmaktadır. Emir yerine isim ya da fiil köklü başka bir teşbih edatı kullanılsaydı muhtemelen mütekellimin heyecanını ve bu manzarayı başkalarına da anlatma arzusunu bu derecede yansıtamazdı.

[35] TDK sözlüğünde övmek "Birinin veya bir şeyin iyiliklerini, üstünlüklerini söyleyerek **değerini yüceltmek**…" şeklinde tanımlanmış. Ancak kendi "yüceltme" tanımımızda "değerli olduğunu dile getirmek" tabirini tercih ettik ve övme tanımı için de "değerini belirtmek" ifadesine yer veren *Kubbealtı Lügati*'nin tanımını verdik. Övme de yüceltme de aslında hem "değerini yüceltme"yi (olduğundan daha fazla göstermek) hem de "değerini belirtme"yi (olanı olduğu gibi dile getirmek) içine alır. Bu sebeple her iki tanıma da yanlış değil, en fazla eksik denilebilir. Fakat tercihimizin sebebi klasik şiir geleneğinde, başta sevgili olmak üzere, övülenin o övgüleri zaten hak ettiği ve ideal vasıflar taşıdığı inancı/kurgusudur.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Şeyhülislam Yahya Divanı'ndaki emir ve nehiy ifadelerinin şu ikincil/mecazi anlamları tespit edilmiştir: 1. Dua 2. İyi dilek, hayır dua 3. Kötü dilek 4. Rica, iltimas 5. Yalvarma, niyaz, istirham 6. Tedip, irşat, nasihat 7. Tavsiye, yönlendirme 8. Uyarma, sakındırma 9. Âciz bırakma, meydan okuma 10. Yeis/ümitsizlik, teyis/ümitsizliğe düşürme 11. Çağrı, davet; arz, teklif 12. Yetinme, iktifa, istiğna 13. İstikrah, hoşnutsuzluk 14. Tercih etme, beğenme, öne çıkarma 15. Müjde verme, sevinç, memnuniyet 16. Tehdit, terhip, korkutma 17. Temenni, beklenti, olumlu cevap arzusu 18. Sitem, şikâyet, itiraz 19. Dokundurma, tariz 20. Dikkat çekme, gösterme, bildirme 21. Küçümseme, tahkir, yerme 22. Umursamazlık, pervasızlık, melami tavır; önem ve değer vermeme 23. Teslimiyet, boyun eğme 24. Teşvik, terğip, telkin 25. Teselli, teskin 26. Yüceltme, övme 27. Varsayma, farz etme. Başka okurların daha farklı anlamlar tespit etmesi elbette mümkündür. Konunun kendisi böylesi farklı okumalara imkân tanımaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta şudur: Karşılaşılan örnekte akla ilk geliveren anlamın doğru olduğunu zannetmemek, şairin genel üslubunu gözetmek; klasik şiir geleneğini, incelenen divanı, örneklerin geçtiği manzumenin tamamını ve nihayet beyti/manzum parçayı kendi içinde bir bağlam kabul etmek ve mevzuya bu çerçevede yaklaşmak.

Seçilen örneklerdeki emir yapılı ifadelerin muhatapları Allah, çeşitli isim ve sıfatlarla sevgili, saki, Yahya, zahit, hasm-ı Yahya, felek, hatt-ı siyeh, bülbül ve gönüldür. Bazı örneklerde ise belirlenmiş bir muhatap yoktur. Görüldüğü üzere divandaki kurmaca şiir evreninde canlı-cansız, akıllı-akılsız her şey/herkes canlı, akıl sahibi addedilmiş ve muhatap olarak bu evrende görünür olmuştur. Dua anlamlı ifadelerin muhatabı ise Allah'tır.

Hemen her emir ifadesi pekâlâ haber/bildirme şeklinde dile getirilebilirdi. Ancak inşa tercihi ile şair şiirine canlılık, hareket ve dinamizm kazandırmış ve hem şiirini zaman ve mekân üstü bir hâle getirmiş hem de okuru/dinleyiciyi kurduğu şiirsel evrene daha fazla çekebilmiştir. *Mescidde riyâ-pîşeler itsün ko riyâyı / Mey-hâneye gel kim ne riyâ var ne mürâyî* gibi beyitlerinin bu denli meşhur olması ve unutulmamasında bu canlı üslubun, tekrarlanan emir ifadeleriyle dile getirilen ve her muhatap olunduğunda kendisini yeniymiş gibi duyuran bu dinamik ve eskimez çağrının da büyük bir payı olsa gerektir.

İfade tarzının hemen her zaman içerikten daha fazla öne çıktığı, başka bir deyişle, "ne"den ziyade "nasıl"ın öncelendiği bir şiir geleneğini anlamak için bu tür tahlillerin başka çalışmalarla devam etmesi gerekmektedir. Bunun için klasik belagat müfredatı inceden inceye tetkik edilmeli, bunun yanında dil bilimi, gösterge bilimi, edim bilimi gibi alanlardan da mümkün mertebe yararlanılmalıdır. Mevzubahis şiir dili ve özelde klasik şiir olunca bu disiplinlerin verilerinin doğrudan tatbik edilmesi ise yanlış sonuçlar doğuracaktır. Bu noktada ise bu özge dilin kendine ait kavram ve hayal dünyası devreye girmelidir.

KAYNAKLAR

Acluni, İsmail bin Muhammet (2000). *Keşfü'l-Hafa ve Müzilü'l-İlbas,* C. 1-2, tah. Yusuf b. Mahmut Elhac Ahmet, Dımaşk: Mektebetü'l-İlmi'l-Hadis.

Akalın, Haluk vd. (haz.) (2011). *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları.

Akdemir, Hikmet (2016). *Belagat: Meani-Beyan-Bedi*, İstanbul: Nizamiye Akademi.

Akın, Mehmet (2016). *Rusçuklu M. Hayri'nin Belagat'i: İnceleme-Metin-Terimler Dizini*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Albayrak, Nurettin (2000). "İbrahim b. Ethem (Edebiyat)", *İslam Ansiklopedisi*, C. 21, İstanbul: TDV Yayınları.

Aydoğan, Saliha (2007). *Sait Paşa Mizanü'l-Edep (İnceleme-Metin-Dizin),* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ayverdi, İlhan (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük (Kubbealtı Lügati),* C. 1-2-3, İstanbul: Kubbealtı Yayınları.

Bayer, İsmail (2013). *Keşşaf Tefsirinde Belagat Uygulamaları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Bilgegil, Kaya (1989). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri: Belagat*, İstanbul: Enderun Yayınları.

Bulut, Ali (2015). *Belagat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İFAV Yayınları.

Canbulat, Mehmet (2006). "Dua", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: DİB Yayınları.

Cevdet Paşa (Ahmet) (2000). *Belagat-ı Osmaniyye*, haz. Mehmet Atalay, Turgut Karabey, Ankara: Akçağ Yayınları.

Çağbayır, Yaşar (2007). *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı: Ötüken Türkçe Sözlük*, C. 2, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Çelebi, Rabiha ve Hacımüftüoğlu, Nasrullah (1996). *Teshilü'l-Belağah*, İzmir: Anadolu Matbaası.

Değirmençay, Veyis (2006). *Fünun-ı Belagat ve Sınaat-ı Edebî*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Devellioğlu, Ferit (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi.

Doğan, D. Mehmet (1990). *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara: Rehber Yayınları.

Ergin, Muharrem (2013). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basımevi.

Ertem, Rekin (haz.) (1995). *Yahya Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Gökkaya, Şirin (2011). *El-Mütenebbi'nin Şiirlerinde Yaşam Felsefesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Gür, Süleyman (2014). *Kadı Beyzavi Tefsirinde Belagat İlmi ve Uygulanışı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Hacıeminoğlu, Necmettin (2015). *Türk Dilinde Edatlar (En Eski Türkçe Metinlerden Zamanımıza Kadar -Yazı Dilinde-)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Hirik, Erkan (2021). "Gönül Ferman Dinlemiyor: Türkçede Duygu ve Emir İlişkisi", *Oguz Bitig: Modern ve Tarihsel Oğuzca Üzerine Araştırmalar*, ed. Kenan Azılı, İbrahim Kekevi, Hüseyin Gökçe, 285-304, İstanbul: Bilge Kültür-Sanat.

İnal, İbnü'l-Emin Mahmut Kemal (haz.) (1334/1916). *Divan-ı Yahya*, İstanbul.

el-İsfahani (Ragıp) (2012). *Müfredat: Kur'an Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdulbaki Güneş ve Mehmet Yolcu, İstanbul: Çıra Yayınları.

Irmak, Mustafa (2017). *Haber ve İnşa: Klasik Dilbiliminde Bildirim ve Talep İfadeleri*, İstanbul: İSAM Yayınları.

Karademir, Fevzi (2012). "Türkiye Türkçesinde Emir Kip(lik)i Üzerine", *Turkish Studies*, 7 (4), 2091-2138.

Kavruk, Hasan (haz.) (2001). *Şeyhülislam Yahya Divanı (Tenkitli Metin)*, Ankara: MEB Yayınları.

Kayapınar, Mustafa (2006). *Belagatte Talebî İnşa (Dilek Bildiren Anlatımlar)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

el-Kazvinî (Hatip) (2006). *Telhisü'l-Miftah*, haz. Nevzat H. Yanık, Mustafa Kılıçlı, M. Sadi Çöğenli, İstanbul: Huzur Yayınları.

el-Kazvinî (Hatip) (1430/2009). *el-İzah fi Ulumi'l-Belağa*, tah. Muhammet Abdülkâdir el-Fâzıli, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.

Kaya, Bayram Ali (2013). "Yahya Efendi, Zekeriyyazade", *İslam Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul: TDV Yayınları.

Koçu, Reşat Ekrem (1961). "Bülbül", *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul: Tan Matbaası.

Korkmaz, Zeynep (2017). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.

Levend, Agâh Sırrı (1984). *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Mukaddem, Muhammet Ulvi ve Eşrefzade, Rıza (1388). *Meani ve Beyan*, Tahran: Sazman-ı Mütalaa ve Tedvin.

Orak, Kadriye Yılmaz (2013). *Belagat Geleneğimiz ve Belagat-ı Lisan-ı Osmani*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Öztoprak, Nihat vd. (2019). *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Metin Şerhi (14-16. Yüzyıllar)*, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

Seccadi, Seyyit Cafer (2007). *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü: Ferheng-i Istılahat ve Tabirat-ı İrfani,* çev. Hakkı Uygur, İstanbul: Ensar Neşriyat.

es-Sekkaki (Ebu Yakup) (2017). *Miftahu'l-Ulum: Belagat*, çev. ve haz. Zekeriya Çelik, İstanbul: Litera Yayıncılık.

Somuncu, Melike (2019). *Türkçede Emir Kipinin İşlevleri*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Sudi-i Bosnevi (2020). *Şerh-i Divan-ı Hafız: Sudi'nin Hafız Divanı Şerhi*, haz. İbrahim Kaya, C. 1-2, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Şemissa, Sirus (1376). *Meani*, Tahran: Neşr-i Mitra.

Şemissa, Sirus (1390). *Beyan ve Meani*, Tahran: Neşr-i Mitra.

Şemseddin Sami (2007). *Kamus-ı Türki*, Tıpkıbasım, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Şeyhülislam Yahya Efendi (1110/1698). *Divan-ı Yahya*, Islamic Manuscripts at The Leipzig University Library: <https://www.islamic-manuscripts.net/receive/IslamHSBook_islamhs_00004459> (13.05.2020).

Şeyhülislam Yahya Efendi (tsz.a). *Divan-ı Yahya*, Islamic Manuscripts at The Leipzig University Library: <https://www.islamic-manuscripts.net/receive/IslamHSBook_islamhs_00005958> (10.12.2020).

Şeyhülislam Yahya Efendi (tsz.b). *Divan*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi (Şevket Rado Yazmaları: SR_000099), İstanbul.

Şeyhülislam Yahya Efendi (tsz.c). *Divan*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi (Şevket Rado Yazmaları: SR_000110), İstanbul.

Şeyhülislam Yahya Efendi (tsz.d). *Divan*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi (Şevket Rado Yazmaları: SR_000084), İstanbul.

Tarlan, Ali Nihat (2013). *Fuzuli Divanı Şerhi, Ankara*: Akçağ Yauyınları.

Taşkent, Ayşe (2013). *Güzelin Peşinde: Farabi, İbn Sina ve İbn Rüşt'te Estetik*, İstanbul: Klasik Yayınları.

Taşkent, Ayşe (2019). *İbn Sina ve Farabi'nin Poetikaları: Aristoteles'in Poetika'sının İslam Dünyasındaki Yansımaları*, Ankara: TÜBA Yayınları.

et-Teftazani (Sadüddin) (2014). *Muhtasaru'l-Meani 2*, çev. ve haz. Mehmet Ali Arslan, Diyarbakır: Seyda Yayınları.

et-Teftazani (Sadüddin) (2019). *el-Mutavvel (Şerhu Telhisi Miftahi'l-Ulum): Belagat İlimleri 1 (Meani)*, çev. ve haz. Zekeriya Çelik, İstanbul: Litera Yayıncılık.

Tünbel, Aydın (2010). *Mehmet Rifat'ın Mecamiü'l-Edep İsimli Eserinin İkinci Kitabı Olan İlm-i Meani'nin Latin Harflerine Aktarılması ve İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Türkyılmaz, Fatma (1999). *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*, Ankara: TDK Yayınları.

Uludağ, Süleyman (2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Usta, Çiğdem (2013). *Türkiye Türkçesinde Emir Kipliği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

Uzun, Tacettin vd. (2015). *Anlatımlı Belagat*, Konya: Sebat Yayınları.

Üstüner, Kaplan (2007). *Divan Şiirinde Tasavvuf (14. ve 15. Yüzyıllar)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yaşaroğlu, M. Kâmil (2001). "Kan", *İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul: TDV Yayınları.

Yıldırım, Ahmet (2013). *Tasavvuf Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara: TDV Yayınları.

Yıldırım, Ali (2007). "Taşlıcalı Yahya ile Şeyhülislam Yahya Divanlarında Zühdi ve Harabati Kelimelerin Kullanımı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (2), 69-88.

Yılmaz, Mehmet (2013). *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Zavotçu, Gencay (2013). *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü (Kişiler, Hayvanlar, Bitkiler, Tabiat Güçleri, Kişileştirilmiş Varlık ve Kavramlar)*, İstanbul: Kesit Yayınları.

İNTERNET KAYNAKLARI

<https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf> (05.04.2021)